

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans

EMEVÎ VELİAHTLARININ YETİŞTİRİLMELERİ

Sümevra YETKİN

21936008

Danışman

Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER

Diyarbakır 2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans

EMEVÎ VELİAHTLARININ YETİŞTİRİLMELERİ

Sümevra YETKİN
21936008

Danışman
Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER

Diyarbakır 2024

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Emevî Veliahtlarının Yetiştirilmeleri**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

25.11.2024
Sümeyra YETKİN

ÖN SÖZ

Emevîler (661-750), Mekke idaresinde önemli görevlere sahip olan Benî Ümeyye kabilesine mensupturlar. Benî Ümeyye, Cahiliye döneminde etkili olan kabile asabiyetini Emevî Devleti'ni kurduktan sonra devam ettirmişlerdir. Emevî Devleti'nin kurucusu olan Muâviye (ö. 60/680) oğlu Yezîd'i (ö. 64/683) veliaht tayin ederek Müslüman devlet yönetimi geleneğinde saltanat usulünü getirmiştir. Emevîler, İslâm tarihinde saltanatla yönetilen ilk devlet olması sebebiyle bu devletin saltanat usulleri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Muâviye'nin veliahtlık uygulamasını Bizans ve Sasani Devletleri'nden etkilenerек gerçekleştirdiği söylenmiştir. Muâviye, veliaht adayı oğlu Yezîd'in toplum tarafından kabul görmesi için yetiştirilmesine önem vermiş ve onun idari, siyasi ve askeri görevlerde bulunmasını sağlamıştır. Bu durum diğer halifeler tarafından da önemsenmiş ve veliahtların yetiştirilmesi için büyük bir çaba sarfedilmiştir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında araştırmamızın önemi, amacı, yöntemi ve araştırma boyunca istifade edilen kaynakların değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca Emevî döneminin eğitim anlayışı genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde Emevî Devleti kurucusu olan Süfyânîlerin ilk halifesi Muâviye b. Ebû Süfyân ele alınmış, onun İslâm tarihinde yönetim şeklini veliahtlık usulüne dönüştüren rolü hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Muâviye'nin yetiştirilmesi hakkında bilgi verilmiş ve sonrasında veliahtlık kavramı, veliahtlığın İslâm tarihindeki oluşumu ve Süfyânî veliahtlarının yetiştirilme usulü detaylı olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde Emevîler'in Mervânî kolundan gelen veliahtlar hakkında bilgi verilmiş ve Mervânîler'in ilk halifesi Mervân b. Hakem'in (ö. 65/685) yetiştirilmesi ele alınmıştır. Mervân b. Hakem'in tayin ettiği Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ve Abdülazîz b. Mervân'dan (ö. 86/705) başlayarak diğer Mervânî veliahtlarının yetiştirilmesi hakkında bilgi verilmiştir. Veliaht olmamakla birlikte Emevî Devleti'nin son halifesi Mervân b. Muhammed'in (ö. 132/750) yetiştirilmesine dair bilgilere de yer verilmiştir.

Çalışmamızın ilk aşamasından son şeklini almasına kadar bilgi ve deneyimleriyle destek olup yol gösteren kıymetli danışmanım Doç. Dr. Abdülkerim ÖNER'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Tavsiyeleriyle araştırmamızın şekillenmesinde yardımcı olan Doç. Dr. Mutlu SAYLIK ve Doç. Dr. Cuma KARAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda çalışmamız boyunca fikir ve önerilerini esirgemeyen Dr. Şehba YAZICI'ya müteşekkirim. Çalışmamızı okuyarak gerekli tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Muhammed Yaşar DÖRTBUDAK, Hasan YETKİN ve Amber KARATAŞ'a teşekkür ederim. Çalışmamız boyunca her türlü destekte bulunan Hüsn-ü Hat hocam Urfalı Hattat Mahmut DÖRTBUDAK'a ve bu süreçte manevi desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli aileme de sonsuz teşekkür ederim. Onların varlığı, bu çalışmanın tamamlanmasında önemli bir güç kaynağı olmuştur.

SümeYra Yetkin

Diyarbakır 2024

ÖZET

Emevî Devleti kurucusu Muâviye'nin kendisinden sonra oğlu Yezîd'i veliaht ilan etmesiyle yönetim şekli veraset usulüne dönüşmüştür. Muâviye'nin başlattığı bu sistem kendisinden sonra gelen diğer halifeler tarafından da uygulanmıştır. Veliaht tayin edilen kişilerin halk tarafından benimsenmesi için eğitime tabi tutuldukları, idari ve askeri görevlerde bulundurularak tecrübe kazandırılmaları sağlanmıştır. Eğitim almalarına rağmen bazı adayların veliaht ilan edilip yaşının küçüklüğü ya da vefatı sebebiyle halife olamamıştır. Genel olarak halifeler veliaht adayları olan çocuklarını özel bir eğitime tâbi tutmuş ve bu eğitimi yakından takip etmiştir. Halifeler veliahtların yetiştirilmesi için dönemin önemli hocalarını görevlendirmiştir. Halifeler ilgi duydukları alan ve faaliyetlerinin veliaht olarak tayin ettikleri çocuklarının da ilgi duymasını sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler

İslâm Tarihi, Emevîler, Veliahtlık, Eğitim, Süfyâniler, Mervâniler

ABSTRACT

The Umayyad State founder Muawiyah declared his son Yazid as the heir apparent, and the system of government changed to the hereditary system. This system, which Muawiyah initiated, was also implemented by the other caliphs who came after him. In order for the people to accept the heir apparent, they were educated and given administrative and military duties to gain experience. Despite receiving education, some candidates were declared heir apparent but could not become caliphs due to their young age or death. In general, the caliphs gave special education to their children who were candidates for the heir apparent and followed this education closely. The caliphs assigned important teachers of the period to train the heir apparent. The caliphs ensured that their children, whom they appointed as heir apparent, were also interested in the areas and activities they were interested in.

Keywords

Islamic History, Umayyads, Heirship, Education, Sufyanis, Marwanids

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
TABLO LİSTESİ	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. İÇERİK VE YÖNTEM.....	1
A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2
II. EMEVÎLER DÖNEMİ EĞİTİMİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
SÜFYÂNÎLERDE VELİAHTLIK	8
1.1. Veliahtlık Kavramı ve Oluşumu	8
1.2. Veliahtların Yetiştirilmesi.....	10
1.3. Muâviye b. Ebû süfyân	11
1.4. Yezîd b. Muâviye	13
1.5. Muâviye b. Yezîd	17
1.6. Hâlid b. Yezîd	19

İKİNCİ BÖLÜM	22
MERVÂNÎLERDE VELİAHTLIK	22
2.1. Mervân b. Hakem.....	22
2.2. Abdülmelik b. Mervân	24
2.3. Abdülazîz b. Mervân.....	29
2.4. Velîd b. Abdülmelik	31
2.5. Süleyman b. Abdülmelik.....	34
2.6. Eyyûb b. Süleyman b. Abdülmelik	36
2.7. Dâvûd b. Süleyman b. Abdülmelik	37
2.8. Ömer b. Abdülazîz	38
2.9. Yezîd b. Abdülmelik	41
2.10. Hişâm b. Abdülmelik	42
2.11. Velîd b. Yezîd	45
2.12. Velid b. Yezîd'in İki Veliahdı.....	47
2.13. Yezîd b. Velîd	48
2.14. İbrâhim b. Velîd	49
2.15. Mervân b. Muhammed.....	50
SONUÇ	53
KAYNAKÇA	55

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Süfyânî Veliahtlarının Yetiştirilmesinde Etkili Olan Hocalar	20
Tablo 2: Mervânî Veliahtlarının Yetiştirilmesinde Etkili Olan Hocalar	51

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
b.	Bin
bk.	Bakınız
bint.	Binti
böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DÜ	Dicle Üniversitesi
H	Hicrî
Hız.	Hazreti
No.	Numara
Ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.a.v	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
Vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

I. İÇERİK VE YÖNTEM

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

İslâm tarihinde, Emevî Devleti kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyan'ın oğlu Yezîd'i halef tayin etmesiyle veraset anlayışı uygulanmıştır. Muâviye'den sonraki halifeler tarafından da uygulanan bu anlayış Muâviye'de olduğu gibi diğer halifeler de kendisinden sonra gelecek veliahtları eğitime tabi tutmuş ve siyasi deneyim kazanmalarına vesile olmuştur. Veraset anlayışının ilk defa uygulanmaya başlanmasıyla devlet yönetiminin başına geçen veliahtların nasıl yetiştikleri, yetiştirilmesinde rol oynayan kişi ve unsurlar araştırılmak istenmiştir.

Emevî veliahtlarının yetiştirilme usulünü ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırmamızla ilgili çalışmalar farklı araştırmalar içerisinde yüzeysel olarak ele alınmıştır. Konumuzla dolaylı yönden ilgisi olan araştırmalardan biri olan Saim Yılmaz'ın "Emevîler'de Veliahtlık" adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışmada veliahtların tayin edilme süreçleri ve buna bağlı olarak yaşanan siyasi durumlar ele alınmıştır. Çalışmamızı bundan farklı kılan yönü veliahtların siyasi süreçlerinden ziyade onların veliaht olmadan önce nasıl yetiştirildiği, veliaht olmasını belirleyici kılan unsurlar ve yetiştirilmesinin halife olmasında belirleyici bir etkisinin olup olmadığına dair bilgiler ele alınmıştır. Bir diğer çalışma Yusuf Şanverdi'nin basılmış yüksek lisans tezi "Emevî Halifelerinin Günlük Hayatları" adlı çalışmada sadece halifelerin ele alınması ve onların günlük yaşam tarzları hakkında bilgi verilmiştir. Bir diğer çalışma Muammer Gezici'nin yüksek lisans çalışması "Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri" adlı araştırmasıdır. Burada da sadece iki eser dikkate alınmış ve bu eserler arasında karşılaştırma yapılarak halifelerin kişilikleri anlatılmıştır.

Çalışmamızın amacı, devleti yönetecek veliaht adaylarının diğer insanlardan farklı olarak nasıl yetiştirildiğini öğrenmek ve yetiştirilmesinde rol oynayan etkin faktörleri

bulmaya çalışmaktır. Bu araştırmayla veraset usulüyle tayin edilen şahısların veliaht olmasını belirleyici kılan kişi ve veliahta verilen eğitimi ele alarak literatüre katkı sağlaması hedeflendi.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Emevî Veliahtlarının Yetiştirilmesinin incelendiği araştırmaya başlamadan önce konunun sınırları belirlenmiş ve konuyla alakalı literatür tespiti yapılmıştır. Belirlenen kaynaklar incelenmiş ve bu kaynaklardaki rivayetler tündengelim bir yöntemle düzenlenmiştir. Bu derlenen rivayetler incelenerek hadiseler neden sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmiş ve veri analizi metoduyla sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada için kaynaklardan bilgi alınırken o kaynakların yazarlarının içerisinde bulunduğu zaman dilimi dikkate alınmıştır.

Çalışma konusu için tarama yapılırken İSAM, YÖKTEZ, Dergi Park ve Şamile programlarından faydalanılmıştır. Aynı zamanda Dicle Üniversitesi ve Harran Üniversitesi kütüphanelerinden istifade edilmiştir. Araştırmada Arapça kitap, tarih, yer ve şahıs isimlerinin Türkçe telaffuz şekli Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi dikkate alınarak yazılmıştır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

İlk dönem kaynaklarından İbn-i Hişâm'ın (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*¹ adlı eseri ve İbn-i Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakatü'l-Kübrâ*² adlı eseri şahısların biyografik bilgilerine ulaşılmasına katkı sağlamıştır. Halifelerin veliahtların yetiştirilmesinde görevlendirdikleri hocalar ile ilgili bilgilere İbn Habîb'in (ö. 245/860) *el-Muhabber*³ adlı eserinden istifade edilmiştir. Araştırmada tarih ve ensab konusunda katkı sağlayan İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Maârif*⁴i, yine aynı müellifin *Uyûnü'l-*

¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dârü'l Fikr, ts.).

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ* (Beyrut: Daru's- Sadır, 1998).

³ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, ts.).

⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe İbn Kuteybe, *el-Maârif* (Mısır: Darü'l-Maarif, 1993).

Ahbâr'ı⁵ ve Halifeler ve Siyaset el-İmâme ve's-Siyâse⁶ adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) Benî Ümeyye'yi detaylı bir şekilde ele alması veliahtlara dair bilgi elde edilmesine oldukça istifade edilen Ensâbü'l-Eşrâf'ı⁷ çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Taberî'nin (ö. 310/923) Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk⁸ isimli eseri Emevî veliahtlarının hayatı hakkında oldukça bilgi barındırdığından araştırmamızda sıkça başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur. İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb⁹ adlı çalışması da veliahtların biyografik bilgilerine ulaşılması için kullanılmıştır.

İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Târîhu Medîneti Dımaşk¹⁰ adlı eseri Dımaşk'ı ve orada yaşanan olayları içermesi sebebiyle dönem hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu sebeple araştırmamızda istifade edilen kaynaklardan olmuştur. İbnü'l İmrânî'nin (580/1184) el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ¹¹ adlı eseri şahısların hayatları hakkında ender sayılabilecek bilgiler içerdiğinden araştırmamızın biyografik kısımlarını ele alırken çalışmamıza katkı sunmuştur.

Çalışmada İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) el-Kâmil fî't-Târîh¹² adlı eseri veliahtlar hakkında genel bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Zehebî'nin (ö.748/1348) Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ¹³ adlı eseri çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynaklardan olmuştur.

⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, ts.).

⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe İbn Kuteybe, *Halifeler ve Siyaset "el-İmâme ve's-Siyâse"*, çev. Kadir Erbil (İstanbul: Ma'ruf, 2017).

⁷ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2022).

⁸ Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b.Cerir b.Yezid Taberî, *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut-Lübnan: Dar'ul Kütüb'ul İlmiyye, 1997).

⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (Beyrut-Lübnan: Dar el-ceyl, 1992).

¹⁰ Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Dımaşk: Darü'l-Fıkr, 1987).

¹¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrânî İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l Hulefâ'* (Caphane-i Danişgah-ı Firdevsi, 1944).

¹² Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh* (Beyrut-Lübnan: Dar Al-Marefah, 2011).

¹³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ* (Beyrut: Muessetu'r-Risale, 1992).

Araştırmada İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*¹⁴ adlı eseri veliahtlar hakkında genel bilgiler barındırmasından dolayı veliahtların yetiştirilmesiyle ilgili kısımlarda faydalanılan kaynaklardan biri olmuştur. Önemli siyer kitaplarından olan Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582), *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*¹⁵ adlı eseri Emevî veliahtları hakkında bilgi içermesi sebebiyle araştırmamızda başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur.

Çalışmamızda Emevîler tarihini ayrıntılı bir şekilde ele alan Muhammed es-Seyyid el-Vekîl'in, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*¹⁶ adlı eseri azami derecede istifade edilen kaynaklardan biri olmuştur.

Veliahtların yetiştirilmesinde önemli rol oynayan şahıslar hakkında ve eğitimlerin nerede, nasıl bir şekilde düzenlediği konusunda yararlanılan eserlerden biri de Ahmed Çelebi'nin *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*¹⁷ adlı eseri olmuştur.

Genel olarak araştırmamızda başvurulan önemli çalışmalardan biri de İrfan Aycan ve İbrahim Sarıçam'ın ortak çalışması olan *Emevîler*¹⁸ adlı eseridir. İrfan Aycan editörlüğünde birbirinden farklı yazarların katkı sunduğu *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*¹⁹ adlı çalışma Emevîler'in eğitim durumu hakkında bilgi sunmasından dolayı çalışmamızı düzenlememizde yardımcı olmuştur.

İlk veliaht Yezîd b. Muâviye hakkında Ünal Kılıç'ın, *Tartışmaların Odağında Halife Yezîd*²⁰ adlı eserinden istifade edilmiştir. Emevî döneminde önemli bir isim olan Abdülmelik b. Mervân hakkında Fatih Erkoçoğlu'nun basılmış doktora çalışması olan

¹⁴ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Dar Al-Marefah, 1997).

¹⁵ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyarbekri, *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs* (Lübnan: Müessesetu Şa'ban, ts.).

¹⁶ Muhammed Seyyid Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb* (Dımaşk: Dar'ul Kalem, 1995).

¹⁷ Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla, 2013).

¹⁸ İrfân Aycan - İbrahim Sarıçam, *Emeviler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).

¹⁹ İrfân Aycan-Mahfuz Söylemez-Nizamettin Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı* (Ankara: Otto, 2017).

²⁰ Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağında Halife Yezîd* (İstanbul: Kayıhan, 2016).

Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân²¹ ve İsmail Hakkı Atçeken'in çalışması olan Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik²² isimli eserler Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) hayatı hakkında faydalanıldığıımız araştırmalardan olmuştur.

Veliahtların yetiştirilmesinde hoca olarak görev yapan âlimlerin hayatları hakkında İbn Sahnun'un Âdâbü'l-Muallimin²³ ile Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ²⁴ adlı çalışmalarından istifade edildi.

Araştırmayla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde doğrudan ele alınan konu ile alakalı bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Emevîler'de Veliahtlık²⁵ adlı çalışmada veliahtların siyasi konumlarının ele alındığı, Yusuf Şanverdi'nin Emevî Halifelerinin Günlük Hayatları²⁶ adlı çalışmasında veliahtların günlük hayatının nasıl geçtiği, eğlence ve yaşam tarzları ele alınmıştır. Ayrıca Muammer Gezici'nin, Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri²⁷ adlı çalışmada bulunmakla beraber yapılan araştırma ile konu bakımından ayrılmaktadır.

II. EMEVÎLER DÖNEMİ EĞİTİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Râşid Halifeler döneminde devlet yöneticileri yaşantı olarak halktan farklı bir tavır takınmamışlardır. Onların mütevazı yaşamları eğitim anlayışlarında da görülmüş, çocuklarının aldıkları eğitimle halkın aldığı eğitim konusunda bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Mescit ve küttâblar herkes için eğitim yuvası olmuştur. Mescitte bütün çocuklara ders veren Ebû Abdurrahman es-Sulemî'nin (ö. 73/692), Hz. Ali'nin (656-661) çocukları Hasan (ö. 49/669) ve Hüseyin'e (ö. 61/680)de ders vermesi halife çocuklarının

²¹ Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

²² İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001).

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sahnûn Abdisselâm b. Saîd et-Tenûhî el-Kayrevânî İbn Sahnûn, *Âdâbü'l-Muallimin* (Dârü'l-Kütübi'sh-Şarkıyye, 1972).

²⁴ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve't-Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Mısır: Matba'atü's-Sa'âdate, 1974).

²⁵ Saim Yılmaz, *Emevîler'de Veliahtlık* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

²⁶ Yusuf Şanverdi, *Emevî Halifelerinin Günlük Hayatları* (Ankara: İksad, 2023).

²⁷ Muammer Gezici, *Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011).

ayrı bir yerde eğitim almadığını göstermiştir. Hz. Ömer (634-644), h. 17. yılda hâkimiyeti altındaki bölge ve ülkelere öğretmenler gönderirken²⁸ çocuklara ne öğretilmesi gerektiği konusunda bilgi vermiştir. Çocuklara yüzmeyi, ata binmeyi öğretilmesini istemiştir. Aynı zamanda yaygın olarak darb-ı meselleri ve güzel şiirleri de anlatmaları gerektiğini söylemiştir.²⁹ Çocuklarının yetiştirilmesi için çabalayan halifelerde kendisinden sonra yerine halef bırakma arzularının olmadığı görülmektedir.

Emevîler döneminde yaygınlaşan küttâblar insanların ihtiyaçları doğrultusunda her bölgede bulundurulmuştur.³⁰ Küttâbların (mekteb) programlarının Kur'an ekseninde toplandığı söylenmiştir. Kur'an okurken aynı zamanda Kur'an'dan bölümler yazarak yazma konusunda kendilerini geliştirmişlerdir. Okuma yazmayı öğrenen talebeler bununla beraber Arap dili ve gramerini, peygamber kıssalarını ve özellikle Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmişlerdir.³¹

Yönetimin Emevîlerin kontrolüne geçmesiyle eğitim anlayışında önemli değişimler yaşanmıştır. Yöneticiler kendilerine ait özel mekânlar edindikleri için halktan uzak bir yaşantı tercih etmiş ve evlatlarına da özel eğitim vermişlerdir. Emevîler'in başkenti Şam'da yaşanan bu durum farklı eyaletlerde de yaşanmaya başlamıştır. Valiler, çocuklarına özel hoca tutarak eğitim almalarını sağlamışlardır. Ziyâd b. Ebîhi (ö. 53/673), çocuklarının eğitimi için gramerin kurucularından biri olarak kabul edilen Ebû Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) özel hoca olarak tutmuştur.³²

Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesiyle saltanatı benimseyen Emevîler, kendi çocuklarını birer veliaht olarak gördükleri için eğitimleri ile özel olarak ilgilenmişlerdir. Devlet yöneticileri, kendi dönemlerinin yetkin ve önemli hocalarını sarayda görevlendirmişlerdir. Bu görevlerinin karşılığında onlara maaş da vermişlerdir.

²⁸ Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 353.

²⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Kahire: Matba'atü'l Cennet, 1948), 2/92; Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 32.

³⁰ İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Nisan 2023).

³¹ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 25.

³² Aycan-Söylemez-Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 109.

Belirli bir müfredatı olmayan saray eğitiminde her halife kendi isteği ve ilgisine göre çocukları için müfredat belirlemiş ve hoca olarak da kendi istediği hocayı seçmiştir. Muâviye tarihi sevdiği için oğlu Yezîd'in de tarih dersini öğrenmesini istemiştir. Bunun için Muâviye, Dağfel b. Hanzala'yı (ö. 65/685), Yezîd'e ders vermesi için görevlendirmiştir.³³

Emevî halifeleri, çocuklarının şiir ezberlemesini ve tarihî olayları öğrenmelerini zorunlu tutmuşlardır. Çocuklara şiiri sevdirmek ve öğretmeninin temelinin Hz. Ömer döneminden itibaren başladığı söylenmiştir. Nitekim Emevî devleti kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân, “*En ziyade ehemmiyet verdiğiniz şey ilim, irfanınızın çoğu şiir olsun.*” demiştir.³⁴

Muâviye'nin aynı zamanda her akşam sarayında düzenlediği ilmi toplantıların tarih ve şiirle ilgili olması Yezîd'in yetiştirilmesinde etkili olmuş ve bu ilmi toplantılar diğer veliahtlar tarafından da düzenlenmiştir. Bu ilmi toplantılar Emevîlerde eğitimin önemini göstermiş ve kültürün gelişmesini sağlamıştır.

Fıkıhla ilgilenen ve kendisi de bir fakih olan Abdülmelik b. Mervân da çocukları için kendi ilgisine göre bir hoca tutmuştur. Kûfe de bulunan ünlü fakih ve aynı zamanda kadılık yapmış olan Şa'bî'yi (ö. 104/622) hoca olarak görevlendirmiştir.³⁵

Hişâm b. Abdülmelik ise çocukları için tuttuğu hocaya hitabet ve meğâzî gibi dersleri öğretmesini ayrıca çocuklarını Arap kabilelerinin arasında dolaştırmasını istemiştir. Hişâm'ın hocadan istediği bu talep, çocuklarının Arap kabilelerinin yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu Arap kabilelerinin şiirlerini öğrenmelerini istediği içindir.³⁶

³³ Aycan-Söylemez-Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 109-110.

³⁴ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyet Tarihi* (İstanbul: Üçdal, 1976), 3/210-211.

³⁵ Aycan-Söylemez-Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 109-110.

³⁶ Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 37; Aycan-Söylemez-Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 112.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜFYÂNÎLERDE VELİAHTLIK

1.1. Velihtlık Kavramı ve Oluşumu

Lügatte, bir işi üstlenen kimse, sahip manasındaki velî ile antlaşma, yükümlülük ve birine bir şey vaad etmek manasındaki ahd³⁷ sözcüklerinden oluşan velî-ahd (veliyyü'l-ahd) bir işin sorumluluğunu üstlenen kişi manasına gelmektedir. Fiil olarak veliye (ولي) bir şeyin üzerine hakimiyet kurmak anlamına gelmektedir. Fiilin mastarı Vilâye (ولاية) kelimesi idare, güç ve fiil anlamında kullanılmaktadır.³⁸ İstilah anlamı devleti yöneten halife ya da hükümdarların kendilerinden sonra yerlerine geçecek kişiyi belirleme işine veliaht tayin etme denir. Halife veya hükümdarlar kendilerinden sonra veliaht bırakacakları kişiyi oğulları ya da kardeşlerinden seçebildiği gibi akrabalarından birini de tayin edebilmiştir.³⁹

Emevîler'de uygulanmaya başlanan verâset usulünde halifenin kararıyla seçilen veliahtın, başkentte bulunan halktan başlayarak biat alınması sağlanmıştır. Daha sonra emsâr diye adlandırılan diğer bölgelerdeki valiler tarafından belirlenen gönderilen vufûda (temsilciler heyetleri) açıklanarak biat etmeleri istenmiş ve seçilen veliahta biat etmek dışında bir hakları olmadığını bilen bu heyet veliahta biat etmiştir.⁴⁰

Veraset usulünün uygulanmasında farklı siyasi kültürlerin etkisi görülmüştür. Bu kültürlerin Bizans ve Sâsâni olduğu söylenmiştir. Bizans siyasi kültüründe halef seçimi imparator tarafından belirlenmiş ve halkın onayı alınmıştır. Seçilen kişi genel olarak imparatorun ailesinden yani oğlu ya da erkek yakınlarından biri olmuştur. Seçilen imparatorun tanınması için senato ve ordunun onaylaması gerekli görülmüştür. Halef

³⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sadr, 1993), "ahd" 3/311.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "veliye" 15/406-407.

³⁹ Saim Yılmaz, "Veliht", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Ekim 2023).

⁴⁰ Vecdi Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi* (İstanbul: Dergah, 2021), 217.

tain edilen imparator değişiklikleri sonucunda bazen olumsuz hadiseler meydana gelmiş ve bu hadiseler ölümlerle sonuçlanmıştır.⁴¹

Sasanilerde hükümdar hanedan üyeleri arasından birini seçerek veliaht ilan etmiştir. Bizans'ta yaşanan olumsuz olaylar Sâsâniler'de de hanedan üyeleri arasında yaşanmıştır. Hanedan içinde karışıklıklar çıkmış ve kendileri için rakip olarak gördükleri kişiyi öldürmüş ya da iktidara gelmelerini engelleyecek fiillerde bulunmuştur. Sâsâniler, hükümdarın seçildiğı bu hanedanlık ilkesine çok önem vermiştir. Sâsâni halkı hükümdar seçiminde pasif durumda olmuştur. Hükümdarın halefini tain etmediğı durumlarda hanedan ailesinden oluşan ruhban meclisi hükümdarı seçmiştir.⁴²

Muâviye b. Ebû Süfyan, Bizans ve Sâsâni krallıklarına dair haberler, biyografiler ve siyaset anlayışlarını araştırmış ve öğrenmiştir. Muâviye oğlu veliaht tain ederken Bizans ve Sâsâni kültüründe var olan veraset anlayışıyla Arap siyasi kültüründeki biat etme anlayışını birleştirmiş ve uygulamıştır. İslâm Tarihinde görölmeye başlanan bu anlayış hakimiyetin kabilelerden bir aileye ya da aşirete ait olduğunu benimsetmiştir. Kendisinden sonra gelecek kişi oğullarından biri olabildiğı gibi kabilede bulunan kişiler arasında en güçlü olanın da seçilebileceğı söylenmiştir. Kendi içerisinde barındırdığı bazı özellikler bu uygulamanın temelini ve önemini göstermiştir. Bu özellikler arasında nesep, yaş, siyasi yetenek, bilgi, tecrübe, hikmet, cesaret, korkusuzluk, cömertlik, hoşgörü, iffet, haklara riayet, sözünde durma yardımı muhtaç, zayıf olana yardım etmek, cinayete katlanma ve diyet ödeme kuralları temelini oluşturan nitelikler olmuştur.⁴³

Veraset usulü her ne kadar önemli özelliklere sahip olsa da halk tarafından kabul görölmemiştir. İslâm Tarihinde veliahtlık sisteminin kabul edilememesinin sebebi halkın halifeyi seçerken uygulanan şûra prensibinin işleyişini kaybetmesi olmuştur. Muâviye hilâfete geçtiğinde halkın görüşünü almadığı gibi oğlu Yezîd'i de halef tain ederken yine

⁴¹ Emile Tyan, *Institutions du droit public musulman: le califat* (Paris: Harissa : Imprimerie Saint Paul, ts.), 244.

⁴² Tyan, *Institutions du droit public musulman: le califat*, 244-246; Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, 251.

⁴³ Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, 252.

halkın görüşünü almamış ve ona biat etmeyi zorunlu kılmıştır.⁴⁴ Muâviye'nin Yezîd'i veliaht adayı olarak göstermesinin nedeni asabiyet olmuştur. Bundan önceki dönemlerde halife seçimlerinde etken olan unsurlar aile, konum, Hz. Peygamber'e yakınlık ve daha önce yaptığı hizmetler dikkate alınmıştır.⁴⁵

Yezîd b. Muâviye de oğlu Muâviye b. Yezîd'i daha hayattayken veliaht ilan etmiştir.⁴⁶ Muâviye b. Yezîd, halife olma arzusunun olmaması ve böyle bir sorumluluktan kaçındığı için böyle bir duruma sebep olmak istememiştir.⁴⁷

Muâviye b. Yezîd'in vefatının ardından halk, tecrübeli ve yaşı olgun Mervân b. Hakem'e Câbiye toplantısında alınan kararlar neticesinde biat etmiştir. Mervân b. Hakem'de her iki oğlu Abdülmelik ve Abdülazîz'i h. 65 yılında veliaht ilan etmiştir. İki oğlunu da aynı anda veliaht yaparak tarihte ilk kez böyle bir uygulamaya gitmiştir.⁴⁸

Mervân b. Hakem'le başlayan Mervânîler dönemi içerisinde yaşanan ayaklanma ve isyanlar sonucunda halifelîğe geçen Yezîd b. Velîd ve Mervân b. Muhammed (744-750) dışında halife olanlar kendinden öncekilerin onları veliaht ilan etmesiyle görev yapmıştır.⁴⁹

1.2. Veliahtların Yetiştirilmesi

Veliahtların yetiştirilmesine geçmeden önce Emevî Devleti kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân ve onun yetiştirilme tarzı hakkında kısa bilgi vermekte fayda görüyoruz. Ebû Süfyân'a nispetle Emevîlerin Süfyânî kolundan gelen veliahtlar Yezîd b. Muâviye (680-683), Muâviye b. Yezîd (683-684) ve Hâlid b. Yezîd'dir. İlk veliahtlardan başlanılarak veliahtların ilmi, idari, siyasi ve askeri olarak yetiştirilmeleri ele alınacaktır. Ancak konu

⁴⁴ Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, 252.

⁴⁵ Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, 265.

⁴⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2022, 3/311.

⁴⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2022, 3/382.

⁴⁸ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtünca (İstanbul: Sağlam, 1998), 4/1139-140.

⁴⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Emevîler ve Hilafet", *Geçmişten Günümüze Hilafet*, ed. Mustafa Sabri Küçükbaşçı vd. (İstanbul: İlem, 2019), 86.

bütünlüğünün sağlanması adına Ümeyyeoğulları kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yetişme tarzını da izah etmekte

1.3. Muâviye b. Ebû süfyân

Muâviye b. Ebû Süfyân, 602 veya 603 yılında Mekke'de doğdu. Babası Ebû Süfyân, annesi Hind bint. Utbe b. Rebîa'dır. Künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Kureyş kabilesinin Ümeyyeoğullarına mensuptur.⁵⁰ Muâviye, Şam valisi olduğu dönemde Kelb kabilesinden Meysûn bint. Bahdel⁵¹ ile evlenmiştir. Erkek çocukları Yezîd ve Abdullah'dır. Abdullah küçükken vefat etmiştir. Ayrıca Ramele adında da bir kızı vardır.⁵²

Muâviye'nin yetişmesinde dedesi Harb b. Ümeyye'nin önemli bir rol oynadığı söylenmiştir. Zira Mekke halkının okuryazarlık durumu nübüvvetten önce düşük olmakla birlikte hatta Mekke ve Medine olmak üzere toplamda okuma yazma bilen kişi sayısı 33 olduğu belirtilmiştir. Muâviye'nin dedesi Harb b. Ümeyye, Arap harfleri ile yazı yazmayı getiren ilk kişi olduğu söylenmiştir. Harb b. Ümeyye'nin okuryazarlığı sonrasında oğlu Ebû Süfyân ile oğulları Muâviye b. Ebû Süfyân ve Yezîd b. Ebû Süfyân okuryazarlar arasında sayılmıştır.⁵³

Gençlik yıllarını babası Ebû Süfyân'ın yanında geçirmiştir. Dini açıdan yetiştiği çevrenin etkisinde olan Muâviye, İslam'ı geç kabul etmiştir.⁵⁴ Nitekim Müslümanlar ve müşrikler arasında yapılan ilk savaş olan Bedir Gazvesi'nde (2/624) Ümeyye ailesinden bazı kayıplar yaşaması ve bazılarının da esir alınması babası Ebû Süfyân ve ailesi üzerinde derin kötü izler bırakmıştır. Ebû Süfyân ve ailesi Bedir Gazvesi sonrasında Uhud Gazvesi'yle (3/625) yaşadıkları kayıpların acısını çıkarmış ancak Hz. Peygamber'e ve

⁵⁰ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 7/406; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 19; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 344; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân* (Ankara: Otto, 2018), 29; İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Kasım 2022).

⁵¹ Meysûn bt. Bahdel b. Uneyf el-Kelbî, Muâviye b. Süfyân'ın eşi ve Yezîd b. Süfyân'ın annesidir. Tabiin neslindendir. Kardeşinin oğlu Hasan b. Mâlik b. Bahdel'dir. Bedevidir. Ayrıca bk. Halil Merdem Bek, *Şu'arâ'ül-Arâb* (Dimaşk: Muessestu'r-Risale, 1978), 66.

⁵² Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/94.

⁵³ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, 49-50.

⁵⁴ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, 52.

inananlara yapmış oldukları baskılar sonrasında Mekke'nin fethiyle (8/630) Müslüman olmak zorunda kalmışlardır.⁵⁵

Muâviye'nin Müslüman olması ile ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte tercih edilen görüşe göre Mekke'nin fethinde⁵⁶ Müslüman olmasıdır.⁵⁷ Bu dönemde yaşanan siyasi olayların tam içinde olan Muâviye idareciliği öğrenmiştir.⁵⁸ Muâviye'nin halife olmadan 20 yıl önce yönetime dair bilgileri öğrenerek içselleştirmiş olduğu söylenmiştir.⁵⁹

Muâviye, Hz. Peygamber'in kâtipliğini yapmış⁶⁰ ayrıca onunla Huneyn Gazvesi (8/630) ve Tâif kuşatmasında (8/630) bulunmuştur. Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerden Muâviye de almıştır. Ömer b. Hattâb, Dımaşk valisi olarak görevlendirdiği Yezîd b. Ebû Süfyân'ın vefat etmesi üzerine bu göreve Muâviye b. Ebû Süfyân'ı getirmiştir. Hz. Osman döneminde de aynı göreve devam eden Muâviye, Hz. Ali'den sonra halife olarak yirmi yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür.⁶¹ Muâviye'nin halife olmadan önce idari ve askeri görevlerde bulunması onun halifelik için yetişmesini sağlamıştır.

Muâviye'nin idari olarak yetişmesini sağlayan valilik görevi sırasında yabancı devletlerden etkilendiği söylenmiştir. Giyiminde Bizanslıları örnek aldığı söylenmiştir. Ayrıca kendisinden önce şûra ile seçilen yönetim sistemini kendisinden sonra oğlu Yezîd'i veliaht tayin ederek saltanatla yönetilmeyi de Bizanslıları örnek alarak yaptığı belirtilmiştir. Bu durum halife olduğu zaman da devam etmiş ve kendisine koruyucu muhafızlar görevlendirmiştir.⁶²

⁵⁵ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, 32-36.

⁵⁶ Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer, 2013), 541.

⁵⁷ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 24/399.

⁵⁸ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, 52.

⁵⁹ Yusuf Iş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye ve'l-Ahdasu elleti Sebekatha ve Mehdedet leha İbtidaen Fitneti Osmân* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985), 136.

⁶⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 541.

⁶¹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 7/406.

⁶² Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi* (İstanbul: İletişim, 2020), 1/129-130; Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân".

Muâviye, kendisinden sonra oğlu Yezîd'in konumunu belirleyerek ve gerekli tedbirleri vasiyet ederek recep ayının on beşinde hicretin 60. senesi ve 82 yaşında Şam'da⁶³ vefat etti.⁶⁴ Mes'ûdî de geçen bir rivayette ise hicretin 61. senesi recep ayında ve 80 yaşında vefat ettiği yönündedir.⁶⁵

1.4. Yezîd b. Muâviye

Yezîd b. Muâviye 26/647 veya 27/648 yılında doğmuştur. Künyesi Ebû Halid'dir.⁶⁶ Annesi Yemen kökenli Kelb kabilesinden Meysûn bint. Bahdel'dir. Babası Muâviye b. Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye olan Yezîd, Emevîlerin ilk veliahdı ve ikinci halifesidir.⁶⁷

Muâviye, Yezîd'in yetiştirilmesinde iki önemli yol takip etmiştir. Bunlardan biri, şiddet ve sertlik göstermemiş olması ikincisi ise iyi bir örnek teşkil edecek bir baba figürü oluşturarak ona rehberlik yapmıştır. Muâviye, bu örnekliliği ve rehberliği evinde oğlunu yanında tutarak yapmak istemiştir. Muâviye, gençlerin ruhu üzerinde bulunduğu ve yetiştiği çevrenin etkisinin olduğunu ve erkek çocuklarının kişiliği yetiştirildiği tarza göre şekillendiği için ona göre davranmıştır. Bir şairin dediği gibi: “Aramızdaki gençler babasının büyüdüğü gibi büyüyecek...”⁶⁸ Muâviye'nin Yezîd'i yetiştirmesindeki tutumuna baktığımızda her babanın çocuğunun kendi gözetiminde yetişmesi isteğinin Muâviye'de de olduğunu görmekteyiz.

Muâviye, Yezîd'le beraber toplum içine katılmıştır. İnsanlara nasıl davrandığını, onlarla nasıl konuştuğunu gözlemleyebilmek ve Yezîd'in arkadaşlarıyla konuşarak oğlunun kimlerle arkadaşlık yaptığını görmek istemiştir.⁶⁹ Yezîd'i yakından takip eden

⁶³ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l Hulefâ'*, 9.

⁶⁴ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 7/407; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 349; Aycan, *Saltanat Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyan*, 27.

⁶⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî Mes'ûdî, *Mürücü'z- Zeheb ve Meadinü'l- Cevher* (Beyrut: Darul Marife, 2005), 3-4/11.

⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 351.

⁶⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 21; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 351; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 28/19; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/35; Ünal Kılıç, “Yezîd b. Muâviye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Nisan 2023).

⁶⁸ Vekîl, *el-Emevîyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/173.

⁶⁹ Vekîl, *el-Emevîyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/173.

Muâviye, oğlunda bir hata ya da yanlış bir davranış gördüğü zaman onu düzeltmeye çalışmıştır. Muâviye, Yezîd'in içki içtiğini öğrendiğinde hemen müdahale etmiş ve güzel bir dille nasihat etmiştir. İnsanların Yezîd'in içki içtiğini öğrendiğinde bu durumun halkın yanında olumsuz bir durum oluşturacağını oğluna fark ettirmek istemiştir.⁷⁰

Muâviye'nin Yezîd'i gözlemlediğini gösteren olaylardan biri Yezîd'in yanında bir şarkıcının sesini duyduğunda verdiği tepkisi olmuştur. Sesi duyunca Yezîd'in yanına gitmiş ve Yezîd durumu fark edince uyuyor gibi yapmıştır. Babasının ona ne yaptığını sorması üzerine başının ağrıdığını ve bu sesin ona iyi geleceğini düşündüğü için dinlediğini söylemiştir. Muâviye oğlunun bu cevabına gülümsemiştir.⁷¹ Bu ve benzeri rivayetlerden Muâviye'nin oğlunun olumsuz davranışlardan dolayı sert bir üslup kullanmadığı anlaşılmaktadır. Yezîd'in yetiştirilmesi çevre, idarî, ilmî ve siyasî şartlar bağlamında ele alınarak anlatılacaktır.

Yezîd'in yetiştirilmesinde çevresel faktörler bakımından ele alındığında annesi Meysûn'un çölde yaşamış olması sebebiyle saray hayatına alışmadığı ve bu sebepten çöle sık sık gittiği aktarılmıştır. Yezîd'in de genellikle annesiyle beraber çöle gittiği söylenmiştir. Yezîd'in çölde geçirdiği zaman ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla beraber çöl hayatının, Yezîd üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri hakkında bilgiler karşımıza çıkmıştır. Yezîd'in çöldeki yaşama alışmasının onun cömert ve iyi bir şair olması, fasih Arapça konuşması gibi üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Çöldeki yaşamın serbestliği, onun canının istediği gibi eğlenmesini sağlamıştır. Avcılık yapmış ve köpek beslemiştir. Yezîd'in sahip olduğu bu özellikler çevresindeki insanlar tarafından hoş karşılanmadığı ve eleştirilmesine sebep olduğu rivayet edilmiştir.⁷²

Yezîd, çölde eğitim almak için Emevîler'den gönderilen ilk veliaht olmuştur.⁷³ Çöle gönderilen Emevî veliahtları hakkında şöyle denilmiştir: “*Suriye çölü, Emevî şehzâdelerinin mektebi olmuştur. Onlar, sırf fâsîh dili öğrenmeleri, şiir ve edebiyat*

⁷⁰ Vekîl, *el-Emevîyyun Beyne 'ş-Şarki ve 'l-Garb*, 1/174.

⁷¹ Ali Aksu, “Emevîler Döneminde Kadının Durumu” 5/1 (2001), 276.

⁷² Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/36.

⁷³ Kılıç, *Tartışmaların Odağında Halîfe Yezîd*, 40.

tekniğinin zevkini tatmaları için çöle gönderilmişlerdir. Nitekim Muâviye, oğlu ve veliahtı Yezîd'i oraya göndermiştir.”⁷⁴ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere çöl hayatı daha önce Araplar için olduğu gibi Emevîler için de dil ve edebiyat gelişimi açısından önemli görülmüştür. Aynı zamanda dil ve edebiyatın yanı sıra binicilik, atıcılık ve yüzme gibi faaliyetlerinde öğrenildiği bir mektep olmuştur.⁷⁵

Yezîd'in ilmi olarak yetiştirilmesinde çölde büyümesinin etkisi olmuştur. Onun şiir ve mûsikîye olan ilgisini oluşturmuştur. Sanatsal ve hitabet gibi alanlarda gelişmesini de sağlamıştır. Muâviye, aynı zamanda Yezîd'in sarayda iyi bir eğitim alması için çölde gerektiğinden fazla kalmamasını istemiş ve yanına almıştır. Yezîd, bütün Müslüman Arap çocukları gibi eğitimine küçük yaşta ve Kur'an öğrenmekle başlamıştır.⁷⁶

Muâviye, oğlu Yezîd'in iyi bir eğitim alması için ayrıca Dağfel b. Hanzale'yi (ö. 65/685) görevlendirmiştir.⁷⁷ Muâviye, Dağfel'in nesep bilgisinin üst düzeyde olduğunu bildiği için Dağfel'den oğlu Yezîd'e ders vermesini istemiştir. Muâviye'nin tarihe olan merakından oğlu Yezîd için tarihte önemli olan Dağfel b. Hanzale'yi görevlendirdiği de belirtilmiştir.⁷⁸ Yezîd'in hocasından aldığı dersler arasında Arap dili ve kuralları, nesep bilgisi, ilm-i nücûm, miras ve feraiz gibi dersler olmuştur.⁷⁹

Muâviye kendisinin de ondan eski Arap kavimlerinin kıssalarını dinlediği Ubeyd b. Şerriyye'yi (ö. 67/686) de Yezîd'in eğitim alması için görevlendirdiği söylenmiştir. Eyyâmü'l-Arab'ı ve eski Arap tarihi hakkında bilgisi olan Ubeyd'den Yezîd'in istifade ettiği söylenmiştir.⁸⁰ Muâviye kendi döneminin en ünlü alimlerini görevlendirerek Yezîd'in iyi bir eğitimi almasını sağlamış ve onun kültürünü geliştirmek istemiştir.

Muâviye, Yezîd'in iyi bir eğitim almasını sağladığı gibi aynı zamanda idari ve siyasi olarak da yetişmesini sağlamıştır. Müslümanların hayatında değerli olan

⁷⁴ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 70.

⁷⁵ Kılıç, *Tartışmaların Odağında Halife Yezîd*, 41.

⁷⁶ Kılıç, *Tartışmaların Odağında Halife Yezîd*, 38.

⁷⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 378.

⁷⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 378; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 8/198.

⁷⁹ Kılıç, *Tartışmaların Odağında Halife Yezîd*, 43.

⁸⁰ Muhammed b. Abdülhadi b. Rezzan Şeybani, *Mevakîfü'l-Mearize fi Hilafe Yezîd b. Muâviye* (Mekke: Dârü'l-Beyanık, ts.), 43-44.

görevlerden biri olan cihad sancağının taşınması görevini Yezîd'e vererek aralarında Eyyüb el-Ensarî'nin (ö. 49/669) de bulunduğu İstanbul Muhasarası için gönderilen orduda yer almasını sağlamıştır. Muâviye oğlu Yezîd'in idarî konularda yetişmesi ve tecrübe kazanması için İstanbul muhasarasından sonra hac emiri olarak görevlendirmiştir.⁸¹ Hac emirliği görevi toplum tarafından önem arz etmesi Muâviye'yi böyle bir karar vermeye götürmüştür.

Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i hem idari hem askeri olarak yetiştirmesindeki amacın, kendisinden sonra oğlu Yezîd'i veliaht ilan etmek istediğinde toplumun ileri gelenlerinin itiraz etmemesinin olduğu söylenmiştir. Yezîd'in toplum içerisinde konumunu düzeltmeye çalışmıştır. Muaviye'nin Yezîd'e verdiği idari ve askeri görevler, bazı kişiler haricinde halkın çoğunluğunun Yezîd'e biat etmesini sağlamıştır.⁸² Muaviye oğlu için biat alamadığı; Hz. Ali'nin oğlu, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-688), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 53/673) gibi önemli kişilerden endişelenmiş ve oğluna ölmeden önce vasiyette bulunmuştur:

“Yavrucuğum! Seni yükünü bağlamak ve yükünü çözmek külfetinden kurtarmış, her şeyi hazır hale getirmiş, düşmanları önünde zelil kılmış, Arapları sana boyun eğdirmiş, hiç kimsenin toplayamadığı şeyleri senin için bir araya getirmiş bulunuyorum. Hicaz halkını gözet, çünkü senin aslın ve soyun onlardandır. Onlardan senin katına gelene ikramda bulun, yanında oturanı gözet, Irak halkını da gözet senden her gün bir valinin azlini isterlerse dahi azlet. Çünkü bir valinin azli sana karşı çekilen yüz bin kılıcın çekilmesinden daha kolaydır, musibetin kimin başına geleceğini bilemezsin. Suriye halkını da gözet, onları kendine sırdaş edin, sana düşmanlarından bir tehlike gelirse onu Şamlılar ile defet. İş bitince Suriye halkını da kendi ülkelerine geri döndür, başka yerde ikâmet etmesinler ki ahlâkları değişmesin. Senin aleyhinde ancak üç kişiden korkarım. Bunlar Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'dir. Hüseyin b. Ali hakkında

⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 28/23; Zehebi, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/36; Şeybani, *Mevakîfü'l-Meareze fî Hilafe Yezîd b. Muâviye*, 54.

⁸² Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar, 1986), 4/11-12; Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 26-27.

umarım Allah sana kâfi gelecektir. Çünkü Allah onun babasını öldürdü ve kardeşini de yardımsız bıraktı. Zübeyr'in oğluna gelince o, kindar bir beladır. Ona galip gelersen parça parça et. Ömer'in oğluna gelince, takva onu susturmuştur, sen onu ahireti ile baş başa bırakırsan o da seni dünya işlerine serbest bırakır.”⁸³ Muâviye, oğlu Yezîd'in halifeliğine karşı çıkabilecek kişilere karşı nasıl bir yol alacağı hakkında da bilgi vermiştir. Bir baba olarak ölmenden önce oğluna son sözlerini söylemiş ve sorunlar yaşamaması için tavsiyelerde bulunmuştur. Bazı rivayetlerde Yezîd'in aslında babasının ölüm anında yanında olmadığı ve bu mesajı Muâviye'nin Dahhâk b. Kays (ö. 64/684) ve Müslüm b. Ukbe'yi (ö. 63/683) yanına çağırarak Yezîd'e iletmesini istediği belirtilmiştir.⁸⁴

Muâviye'nin vefatının ardından Müslümanlar oğlu Yezîd'e biat etmiştir.⁸⁵ Yezîd b. Muâviye'nin halifelik süresi 3 yıl, 8 ay ve 8 gün sürmüştür. Şam beldesine bağlı Havvarin'de 64 yılında 33 yaşındayken⁸⁶ ya da Taberî de geçen bir rivayete göre 35 yaşında vefat ettiği söylenmiştir. Cenaze namazını oğlu Muâviye b. Yezîd kıldırmıştır.⁸⁷

1.5. Muâviye b. Yezîd

Muâviye b. Yezîd, 43/663 senesinde doğmuştur. Annesi, Ümmü Hâşim bint Ebu Hâşim b. Utbe b. Rebia ve babası Yezîd b. Muâviye'dir. Ebû Leylâ⁸⁸ olarak künyelenmiştir.⁸⁹ Karakteri bakımından babasından farklı olduğu rivayet edilen Muâviye b. Yezîd, akıllı, takva sahibi ve salih biri olarak anlatılmıştır. Bu özellikleri sebebiyle kendisine “er-Râci'u ilâ'l-hak” (hakka dönen) lakabı verilmiştir.⁹⁰ Ebû Leylâ şeklindeki künyesi de Muâviye'nin, kibar ve yumuşak huylu olmasından kaynaklanmıştır. Aynı

⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 4/11-12; Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 26-27.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 4/12.

⁸⁵ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 28/18.

⁸⁶ Mes'ûdî, *Mürucü'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher*, 3-4/55; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 28/29.

⁸⁷ Taberî, *Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/362.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 352.

⁸⁹ Taberî, *Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3/362; Diyarbekri, *Târihü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*, 2/301; Mehmet Ali Kapar, “Muâviye b. Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mayıs 2023).

⁹⁰ Diyarbekri, *Târihü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*, 2/301; İhsan Süreyya Sırma, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi* (İstanbul: Beyan, 2015), 67.

zamanda bu tabir toplum içinde dirayeti zayıf kişiler için de kullanılmıştır.⁹¹ Muâviye b. Yezîd'in yetiştirilmesi çevresel ve ilmi şartlar bağlamında ele alınmıştır.

Muâviye b. Yezîd'in çevresel olarak yetiştirilmesi ele alındığında babasının yanında büyümüş ve yetişmiştir.⁹² Kaynaklarda Muâviye'nin çöle gönderilip gönderilmediği hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Muâviye b. Yezîd, her ne kadar babasının yanında yetişse de kişilik özelliklerine baktığımızda mizaç bakımından babasından farklı olduğu görülmüştür.

Muâviye'nin ilmi olarak yetiştirilmesinde aynı zamanda etkisi olan hocası Ömer el-Maksus hakkında yeterli bilgi bulunmasa da Emevîler'den diyaloga geçtiği kişilerden iletilen rivayetler aktarılmıştır. Muâviye b. Yezîd'in hocası Ömer el-Maksus, Kaderiyye'nin görüşlerini benimsemiştir. Muâviye b. Yezîd'in hilâfeti akrabalarından hiç kimseye bırakmaması bilhassa kardeşi Hâlid b. Yezîd'i veliaht tayin etmemesinin⁹³ altında yatan nedeni öğrenmek üzere Emevî ailesi mensupları, Muâviye'nin hocası olan Ömer el-Maksûs'a giderek şunları ifade etmişler: *“Bu fitneyi sen ona öğrettin ve onu hilâfetten soğutarak ona Hz. Ali'yi sevdirdin! ve bu konuştuklarını ona sen öğrettin; tâ ki Emevîlerin zulmünden söz edebilesin!”* Ömer el-Maksus ise bunun kendisinden kaynaklanmadığını, fikirlerin Muâviye'ye ait olduğunu savunsa da dinlemeyip onu diri diri gömdüler.⁹⁴ Ömer el-Maksus Muâviye'nin tavrının kendisine mal edilmesini kabul etmemiştir. Kaynaklarımızda onun, Muâviye'nin bu tür fikirlere kapılmasına sebep olacak ifadelerine de rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Muâviye'ye *“Ya adaletle hükmet ya da görevi bırak”* şeklinde bazı nasihatlerde bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle Muâviye'nin hilâfeti bırakmasında kısmen de olsa etkisinden söz etmek mümkündür.⁹⁵

⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/30.

⁹² Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/286.

⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/32.

⁹⁴ Diyarbekri, *Târîhü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, 2/301; Sırma, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, 69.

⁹⁵ Diyarbekri, *Târîhü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, 2/301; Kapar, “Muâviye b. Yezîd”.

1.6. Hâlid b. Yezîd

Babası Yezîd b. Muâviye annesi Fâhite olan Hâlid b. Yezîd'in 41/661 ya da 48/668 yıllarında doğduğu belirtilir. Hâlid ve kardeşlerinin, Ömer b. Nuaym el-Ansî tarafından yetiştirildiği ve Hâlid'in künyesinin Ebû Hâşim olduğu söylenmiştir.⁹⁶ İslam Tarihi açısından Hâlid b. Yezîd ilmi olarak ön plana çıktığından dolayı müellifler bu yönüne ağırlık vermiştir. Kaynaklarda yetiştirilme tarzı ve devlet yönetimi hakkında yeterli bilgi bulunmamıştır.

Kureys'in en bilgili insanlarından biri olarak tanınmıştır.⁹⁷ Aynı zaman da çok kitap okuyan ve âlim biri olduğu söylenmiştir.⁹⁸ İlm-i nücum⁹⁹ ile de ilgilendiği ve şiir yazan biri olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰ Çocukluk yıllarında aldığı eğitime hakkında bilgiye ulaşılmamıştır. Hâlid'in kitaplara olan merakı, ilimle iştigal olması ve almış olduğu eğitimin, kişiliği ve hayatı üzerinde etkili olmasının yanı sıra adının tarih kaynaklarında anılmasına da yol açmıştır. Hâlid b. Yezîd, İslam Tarihinde tercüme hareketlerini ilk başlatmış ve kimya alanında adını ilk duyuran kişi olmuştur.¹⁰¹

Hâlid b. Yezîd, İskenderiye halkından olan ve simya ilminde ün salmış biri olan Maryânus adında bir rahipten de ders almıştır. Hâlid b. Yezîd, simya ilminde önemli kişilerden ders alması ve diğer ilimlerle de ilgilenmesi ona 'Mervân ailesinin hekîmi' tabirinin kullanılmasını sağlamıştır.¹⁰² Hâlid b. Yezîd, hatip, şair, kararlı ve inatçı biri olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda tıp ve astroloji üzerine kitapları tercüme ettiren ve yazdıran kişi olarak da tanınmıştır. İbnü'n-Nedîm, Hâlid b. Yezîd'e ait birçok kitap ve şiirin bulunduğunu ve bunlardan yaklaşık 500 sayfasını gördüğü söylemiştir. Yine

⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 352; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2022, 3/386.

⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 352.

⁹⁸ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdurabbih İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1944), 4/377.

⁹⁹ Astroloji, burç, yıldızların insanlar ve olaylar üzerinde etki oluşturduğuna inanılan sözde bilim. Ayrıca bk. Tevfik Fehd, "İlm-i ahkâm-ı nücum" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000), 22/124-126.

¹⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 4/32-33.

¹⁰¹ Muhammed Abdülkadir Hureysât, "Hâlid b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023).

¹⁰² Fatih Erkoçoğlu, "Emevîler Döneminde Beşeri İlimler" 9 (2019), 56-57; Hureysât, "Hâlid b. Yezîd".

kitapları arasında Kitâbü'l Harârât, Kitabu's-Sahîfetü'l-Kebîr ve Kitâbu's-Sahîfeti's-Sağîr kitaplarının da olduğu belirtilmiştir.¹⁰³ Hâlid b. Yezîd'in Remle bint. Zübeyr ile evlendiği ve Remle bint. Zübeyr'in konuştuğu zaman akıcı, akıllı, yetenek bakımından üstün olduğu söylenmiştir.¹⁰⁴

Hâlid'in annesi Fâhite, Mervân b. Hakem'le evlenmiştir.¹⁰⁵ Bu evlilik, Mervân'ın Hâlid'e kendisinden sonra halife olacağına dair söz vermesinden dolayı gerçekleşmiştir.¹⁰⁶ Mervân ise Hâlid yerine oğlu Abdülmelik'i veliaht ilan etmiştir. Mervân, Hâlid'in halifeliğinin önüne geçmek için de toplum içinde kınayıcı ifadeler kullanmıştır. Hâlid'in, Humus'ta vali olarak görev yaptığında orada yapımında kölelerin çalıştığı mescidi inşa ettiği ve sonrasında kölelerin hepsini azat ettiği nakledilir.¹⁰⁷ Hâlid'in Humus'ta h. 85 ya da 86 yılında (704-705) ve Abdülmelik b. Mervân döneminde vefat ettiği belirtilir.¹⁰⁸

Tablo 1: Süfyânî Veliahtlarının Yetiştirilmesinde Etkili Olan Hocalar

Veliahtların yetiştirilmesinde rolü olan hocalar tabloda gösterilmiş ve onlar hakkında bilgiler dipnotta verilmiştir. Kaynaklarda bazı hocaların veliahtlarla olan bağlantısı sadece bulunması hocaya dair bilginin veliaht ile ilgili bölümde yer verilmesine neden olmuştur.

VELİAHT	HOCASI
Yezîd b. Muâviye	Dağfal b. Hanzale ¹⁰⁹

¹⁰³ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut-Lübnan: Dar Al-Marefah, 1997), 434.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/33-34.

¹⁰⁵ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 4/398.

¹⁰⁶ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/316.

¹⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/35.

¹⁰⁸ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/34-35; Hureysât, "Hâlid b. Yezîd".

¹⁰⁹ Nesep âlimi Dağfal b. Hanzale'nin (ö. 65/685) gerçek adı Hicr b. el- Hâris el-Kinânî, lakabı Dağfel'dir. Hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. Künyeleri arasında ez-Zühli ve eş-Şeybânî de yer alır. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 8/198; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1989), 203.

Muâviye b. Yezîd	Ömer el-Maksus ¹¹⁰
Hâlid b. Yezîd	Maryânus

¹¹⁰ Kaynaklarda Ömer el-Maksus'un hayatı ve Muâviye'nin yetiştirilmesindeki rolü hakkında her ne kadar bilgi sınırlı olsa da onun Kaderiyye görüşüne mensup olmasıyla Muâviye'yi bu yönde etkilediği söylenmiştir. Ayrıca Ömer el-Maksus'un, Muâviye'nin kendisinden sonra kardeşi Hâlid b. Yezîd'i veliaht göstermemesinde de rolü olduğu söylenmiştir. Bk.el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/32.

İKİNCİ BÖLÜM

MERVÂNÎLERDE VELİAHTLIK

Süfyânî veliahtlarında olduğu gibi Mervânî veliahtlarının yetiştirilmesinden önce Mervânîler döneminin ilk halifesi olan Mervân b. Hakem (684-685) ve onun yetiştirilme tarzı hakkında kısa bilgi vermekte fayda görüyoruz. Mervân b. Hakem'e nispetle Emevîlerin Mervânî kolundan gelen veliahtlar şu şekilde oluşmaktadır:

Abdûlmelik b. Mervân (685-705), Abdûlazîz b. Mervân, Velîd b. Abdûlmelik (705-715), Süleyman b. Abdûlmelik (715-717), Eyyûb b. Süleyman b. Abdûlmelik, Dâvûd b. Süleyman b. Abdûlmelik, Ömer b. Abdûlazîz (717-720), Yezîd b. Abdûlmelik (720-724), Hişâm b. Abdûlmelik (724-743), Velîd b. Yezîd (743-744), Hakem b. Velîd b. Abdûlmelik, Osman b. Velîd b. Abdûlmelik, Yezîd b. Velîd (744) ve İbrahim b. Velîd (744)'tir.

Veliahtların yetiştirilme tarzı ele alınırken onların çevresel, idari, askeri ve ilmi şartları bağlamında değinilmektedir. Ancak kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılmaması her veliaht için bu durumun söz konusu olmasını engellemiştir.

2.1. Mervân b. Hakem

Mekke'de dünyaya gelen Mervân b. Hakem b. Ebü'l-Âs Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay¹¹¹ ile Emevîler'de Mervânîler kolunun başladığı ilk kişi olduğu bilinir. Hz. Peygamber'in döneminde doğduğu söylenilir.¹¹² Mervân'ın Taif'te doğduğu da nakledilir.¹¹³ Mervân'ın 14 çocuğundan biri kız, diğerleri de erkektir. Mervân b. Hakem, Ebû Abdûlmelik ile künyelendiği söylenilir.¹¹⁴

Mervân, Hz. Peygamber'in vefatında 8 yaşında olduğu belirtilmiştir. Babası Hakem b. Ebi'l-As, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara gösterdiği düşmanlık sebebiyle

¹¹¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 22; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/228.

¹¹² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dîmaşk* (Dîmaşk: Darü'l-Fikr, 1987), 24/172.

¹¹³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî Ma'rîfetü'l-Ashâb*, 3/387.

¹¹⁴ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/26; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/228; Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 37.

H. Peygamber'in, Mervân ve babasını Medine'den Tâif şehrine sürgün ettiği söylenmiştir. Dolayısıyla Mervân'ın çocukluk yıllarını Tâif'te geçirdiği ve babasının yanında yetiştiği belirtilmiştir.¹¹⁵

H. Osman'ın halifelige gelmesiyle Medine'ye dönmüşlerdir. H. Osman onların dönmesini sağlamış ve onları önemli işlerde de vazifelendirmiştir. Mervân'ın idari olarak yetişmesini sağlayacak devlet kâtipliği görevine getirmiştir.¹¹⁶ Mervân'ın askeri olaylara da katıldığı belirtilmiştir. Cemel Vak'ası'nda H. Ali'ye muhalif grubun içerisinde yer aldığı ve yaralandığı belirtilmiştir. Mervân'ın yetişmesinde etkili olan olaylardan biri de Muâviye ve oğlu Yezîd'in halifeliği döneminde de önemli mevkilerde bulunması olmuştur.¹¹⁷ Muâviye, Mervân'ı Hicâz yönetimiyle görevlendirmiş ve görevi boyunca Hicâz halkının yönetime karşı olumsuz bir davranışta bulunmamıştır. Olumsuz bir durumun yaşanmamasının Mervân'ın idareci olarak görevini iyi bir şekilde yaptığını göstermiştir.¹¹⁸ Genel olarak Mervân'ın çocukluk yıllarında nasıl bir eğitim aldığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Bununla beraber H. Osman'ın hilâfet döneminde önemli görevlerde bulunması, Muâviye ve oğlu Yezîd döneminde de etkin olması Mervân'ın idari ve askeri olarak yetişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda halife olmasında belirleyici olmuştur. Mervân b. Hakem, Ramazan ayında h. 65 senesinde ve 61 yaşındayken ölmüştür.¹¹⁹ İbn Kuteybe'nin, el-Maârif adlı eserinde Mervân'ın halifelik süresinin on ay sürdüğü ve h. 65 senesi 63 yaşında vefat ettiği belirtilmiştir.¹²⁰

¹¹⁵ Ünal Kılıç, *Mervân b. el-Hakem İbnü'l-İmrânî, el-İnbâ' fî Târîhi'l Hulefâ*, 9.

¹¹⁵ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 7/407; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 349; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, 27.

¹¹⁵ Mes'ûdî, *Mürücü'z- Zeheb ve Meadinü'l- Cevher*, 3-4/11.

¹¹⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 22; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/228.

¹¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1987, 24/172.

¹¹⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/387.

¹¹⁵ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/26; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/228; Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 37.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 353. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995), 5.

¹¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1987, 24/172; Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 37.

¹¹⁷ Kılıç, *Mervân b. el-Hakem*, 37-42.

¹¹⁸ Kılıç, *Mervân b. el-Hakem*, 43.

¹¹⁹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/31-32; Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/139-140.

¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 354.

2.2. Abdülmelik b. Mervân

Ebü'l-Velîd olarak künyelenen Abdülmelik (ö. 86/705), Hz. Osman'ın (644-656) halifeliği döneminde 26/646 yılında Medine'de doğmuştur.¹²¹ Cimriliğinden dolayı Reşhü'l-hicr (Taşı sıkı) ¹²² lakabıyla da anılmıştır. ¹²³ Abdülmelik'in ağız kokusunun kötü olmasından dolayı sinekler hep ağzında toplandığı için Eba Zebân diye de künyelenmiştir. ¹²⁴ İslâm'da Abdülmelik ismiyle anılan ilk kişi olarak zikredilmiştir. ¹²⁵ Abdülmelik b. Mervân, Emevîlerin Mervâniler kolunun ikinci halifesidir. Abdülmelik b. Mervân'ın çocuklarından Davûd ve Mervân el-Ekber daha çocukken vefat etmişlerdir. Diğer çocukları Velîd, Süleyman, Yezîd ve Hişâm halife olmuşlardır. Aişe adında bir kız çocuğu da olduğu da söylenmiştir. ¹²⁶ Abdülmelik b. Mervân'ın çevre, askeri, idari ve ilmi olarak yetiştirilmesi ele alınmıştır.

Abdülmelik'in yetiştirilmesinde çevresel şartlar incelendiğinde çocukluğunun Medine'de geçtiği ve bu dönem Hz. Osman'ın hilâfet döneminin olduğu söylenmiştir. Hz. Osman, Abdülmelik'in babası Mervân b. Hakem'i sekreterliğini yapması için görevlendirmiştir. Abdülmelik genel itibarıyla babasının yanında bulunmuş ve babasının önemli görevi sebebiyle de onun da halifenin yanında çocukluğunun geçtiği söylenmiştir. Abdülmelik çocukluğunu akranları gibi oyunla geçirmediği bunun yerine halifenin yanında bulunarak devlet yönetimi içerisinde zaman geçirdiği anlaşılmıştır. ¹²⁷ Halifeye

¹²¹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/173; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/220.

¹²² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 355; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 5/3.

¹²³ Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr'in cimri olması sebebiyle idareci olmasına engel olduğunu söylemiştir. Böyle düşünen birinin cimri olduğu düşüncesi doğru görünmemektedir. Ayrıca bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Necf: Mektebetü'l-Haydariyya, 1964), 3/20; Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 99.

¹²⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 5/3; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l Hulefâ*, 10.

¹²⁵ Cemâluddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1992), 18/409; İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Beyrut: Dârü'l Ma'rife, 1996), 3/487.

¹²⁶ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/173-174.

¹²⁷ Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 59-61.

yakın olması devlet yönetimi ve kültürel uğraşlar açısından Abdülmelik'in gelişmesini ve tecrübe kazanmasını sağlamıştır.¹²⁸

Abdülmelik'in çocukluk döneminde idarî yapı içinde olduğu gibi gençlik döneminde de önemli faaliyetlerde bulunmuş ve bu faaliyetler de onun siyasi tecrübe kazanmasını sağlamıştır. Askeri olarak yetiştirilmesini sağlayan ve ona tecrübe kazandıran faaliyetlerden biri Bizans'a yapılan sefere katılması olmuştur.¹²⁹

Abdülmelik'in askeri alanda yetişmesini sağlayan olaylardan biri de İfrîkiye fethinde (42/662) yer alması olmuştur. Muâviye b. Ebî Süfyân, Medine valisi olan Mervân b. Hakem'e mektup göndererek oğlu Abdülmelik'in Medine'den ayrılarak Mağrib bölgesine gelecek birliğin içinde olmasını istemiştir. Abdülmelik, Muâviye b. Hudeyc komutasında yönetilen bu orduda yer alarak İfrîkiye'nin fethinde bulunmuştur. Aynı zamanda komutan Muâviye b. Hudeyc, Abdülmelik'i Celûlâ'nın fethi için de gönderdiği söylenmiştir.¹³⁰

Abdülmelik, 63/683 yılında gerçekleşen Harre Savaşı olarak bilinen ve birçok insanın ölümüne neden olan bu tarihi savaşta da bulunmuştur. Abdülmelik şehri koruyabilmek ve savunabilmek için önemli bilgilere sahip olması ve saldırının planlarına dair verdiği bilgiler onun sahip olduğu askeri zekâsını göstermiştir.¹³¹

İdari anlamda tecrübe kazanmasını sağlayan olaylar incelendiğinde Abdülmelik'in 16 yaşında olduğu zaman 42/662 Muâviye b. Süfyân tarafından Medine divanına başkan olarak görevlendirildiği söylenmiştir.¹³² Abdülmelik babası Mervân tarafından Hecer şehrine vali tayin edildiği ve bunun babası Mervân'ın Muâviye döneminde Medine valiliği görevinde yapmış olduğu söylenmiştir.¹³³ Aynı zamanda Abdülmelik'in idarî olarak

¹²⁸ Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri, II Qurânic Commentary And Tradition* (Chicago: The University of Chicago Press, 1967), 20.

¹²⁹ Askalânî, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, 3/487; Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 61.

¹³⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Beyrut-Lübnan: Dar'ul Kalem, 1978), 210.

¹³¹ Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 73-74.

¹³² Askalânî, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, 3/487; Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 61.

¹³³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 355; Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 65.

yetişmesi için babası Mervân hilâfet döneminde onu iki önemli görevde konumlandırmıştır. Bu görevlerden biri Abdullah b. Zübeyr'in Mısır'daki egemenliğini sonlandırmak için gidince Dimeşk'te yerine vekil olarak görevlendirmiştir. Bir diğeri görevi ise Mervân'ın Mısır dönüşünde Dimeşk'te Abdülmelik ve Abdülazîz için biat aldıktan sonra Abdülmelik'i Filistin'e vali olarak tayin etmesi olmuştur.¹³⁴ Mervân bu iki önemli görevi vererek Abdülmelik'in devletin başına geçmeden yönetim konusunda deneyim ve tecrübe sahibi olmasını sağlamıştır. Bu da onun halifelik için almış olduğu eğitimin ilk basamakları olduğu söylenebilir.

Ebû Hüreyre (ö. 58/687), çocukluğunda Abdülmelik'i gördüğünde onun Araplara hükmedeceğini söylemiştir.¹³⁵ Nakledilen bu bilgiye göre Abdülmelik'in küçük olmasına rağmen dikkat çeken ve yönetici bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmiştir. İlmi olarak yetiştirilmesinde halife olmadan önce Emevî sarayında Şa'bî ve Zührî (ö. 124/742) gibi devrin önemli âlimlerinden meğâzî ve hadis ilmini aldığı belirtilmiştir. Abdülmelik himayesine almış olduğu Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713), de bilgi ve birikiminden istifade etmiştir.¹³⁶ Aynı zamanda Hz. Aîşe'den Medine mescidinde dersler aldığı da nakledilmiştir.¹³⁷

Abdülmelik, Medine'de ilme duyduğu sevgi ve merakı etrafındaki insanlar tarafından ilgi görmesini ve adının duyulmasını sağlamıştır. Buna örnek gösterilen olaylardan biri Abdullah b. Ömer'e yöneltilen soruya verdiği cevap olmuştur.¹³⁸ Abdullah b. Ömer'e “*Siz ölümün yaklaştığı Kureyş şeyhler topluluğusunuz, sizden sonra kime soracağız? Sorusu yöneltildiğinde “Mervân fakih bir çocuğu var, ona sorun.” demiştir.*¹³⁹ İsmi verilme de Abdullah b. Ömer'in kastettiği kişinin Abdülmelik olduğu söylenmiştir.¹⁴⁰

¹³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 4/9; Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 77.

¹³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/247.

¹³⁶ Aycan-Söylemez-Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 45.

¹³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/424.

¹³⁸ Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 69.

¹³⁹ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 2004), 10/388.

¹⁴⁰ Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 69.

Abdûlmelik b. Mervân ilme önem vermesi sebebiyle fâkih ve âlimlerle sık sık bir araya gelmiştir.¹⁴¹ Onlardan istifade etmiştir. Onun az sayıda hadis rivayet ettiği de söylenmiştir. Hz. Peygamber'in ashabından birkaçı olmak üzere Ebû Hüreyre, Ebû Sa'îd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah'tan hadis işitmiştir.¹⁴² Urve b. Zübeyr, Zührî ve Recâ b. Hayve gibi muhaddislerin de Abdûlmelik'ten hadis rivayet ettikleri belirtilmiştir.¹⁴³ Medine'nin dört fakihinden biri olarak zikredilmiştir.¹⁴⁴ Abdûlmelik b. Mervân'ın hadis ve fıkıh gibi ilimlerle hemhal olması ve âlimlerle bir arada bulunması bu rivayetin haklı olduğunu göstermektedir.

Abdûlmelik b. Mervân'ın şair olduğu söylenmiş ve şiir için meclisler hazırlamıştır. Şa'bî (ö. 104/722), Abdûlmelik dışında kiminle görüşüyse kendisini onlardan daha üstün ve bilgili görmüş fakat Abdûlmelik'e söylediği her hadise Abdûlmelik'in ekleme yaptığı ve okuduğu her şiire katkıda bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁵ Kur'ân'ı Kerîm'i ezberlemiş aynı zamanda hadis, tefsir ve fıkıh dersleri almıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilmi yani yumuşaklığı sebebiyle Ahkâm diye vasıflandırılmasına mukabil Abdûlmelik b. Mervân tabiatı sert anlamına gelen Ahzâm tabiriyle vasıflandırılmıştır. Abdûlmelik b. Mervân'ın "Minbere çıkmalar ve konuşmalarımda irâb hatasından korkmam." ve "Her cuma hutbe de aklımı Müslümanlara arz ediyorum."¹⁴⁶ şeklindeki ifadelerinden Arapça konusundaki maharetine ve bilgisine güvendiği anlaşılmaktadır.

Abdûlmelik b. Mervân çevresinde saygın tavırlarıyla bilinmektedir. Muâviye b. Ebî Süfyân ile Amr b. Âs otururken Abdûlmelik b. Mervân ikisinin yanına gitmiştir. Abdûlmelik b. Mervân duruşu ve hareketleri Muâviye b. Ebû Süfyân'ın dikkatini çekmiş, onun saygılı ve edepli biri olduğunu söylemiştir. Amr b. Âs ise onun dört şeyi aldığı üç şeyi de terk ettiğini söylemiştir. Bunlar; konuşulduğunda dikkatli dinlemesi, konuştuğu

¹⁴¹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/175; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/220.

¹⁴² İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/175-180.

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/246.

¹⁴⁴ Bahsi geçen rivayete göre diğer fakihler Sid b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr ve Kabîsa b. Züeyb'dir. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/221; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/248.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1997, 12/367.

¹⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/227; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/248; Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 42.

zaman güzel konuşması, birini karşıladığında yüzünde neşe belirtisi oluşması; ona karşı gelindiğinde iyilikle davranması olmuştur. Söylendiğinde özür dilemeyi gerektirecek cümleleri terk eder. İkiyüzlü insanlarla olmayı bırakır. Herkes ile şakalaşmaz sadece aklına ve erdemliliğine güvendiği kimseyle şakalaşır.¹⁴⁷ Uyûnü'l-Ahbâr'da¹⁴⁸ buna benzer bir rivayet nakleden kişi belirtilmeden anlatılmıştır.

Abdûlmelik halife olmadan önce ibadetlerine önem veren biri olduğu gibi¹⁴⁹ halife olduktan sonra da bu hassasiyetini sürdürmüştür. Abdûlmelik'e bu hassasiyetinden dolayı ona "Hamâmetu'l-mescid" (mescid güvercini) denilmiştir.¹⁵⁰ Kur'ân'ı çok iyi okuduğu ve çocuklarına söylediği vasiyetin bitiminde Kur'ân'dan ayetler okuduğu nakledilmiştir.¹⁵¹

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Mervân kendisinden sonra Abdûlmelik'i, ondan sonra diğer oğlu Abdûlazîz'i veliaht tayin etmiştir.¹⁵² Abdûlmelik b. Mervân Şam'da olduğu¹⁵³ sırada babası Mervân h. 65 senesinde ölmüştür. Babasının ölümüyle kendisine biat edilmiştir.¹⁵⁴ Abdûlmelik yüzüğüne "Amentü bihi muhlisâ" (Allah'a samimi bir şekilde inanıyorum) yazısını nakşetmiştir.¹⁵⁵

Babası Mervân, Abdûlmelik'ten sonra kardeşi Abdûlazîz'in halife olmasını istemiştir. Abdûlmelik b. Mervân ise kardeşi Abdûlazîz yerine oğlu Velîd ve Süleyman'ı veliaht tayin etmek istemiştir. Çünkü Abdûlmelik'te yetiştirdiği çocuklarının birer veliaht adayı olmasını istemiştir. Bu duruma kendisine çok değer verdiği ve mührünün onda bulunduğu Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/705) engel olmaya çalışmıştır. Kabîsa b. Züeyb böyle bir haberi ilan ettiğinde bir kargaşaya meydan verebileceğini söyleyerek engel olmaya çalışmıştır. Kabîsa, kardeşi Abdûlazîz'in ölümünü beklemesinin onun için daha iyi olacağını söylemiştir. Abdûlmelik beklemeyip kardeşini azledip yerine oğullarını veliaht

¹⁴⁷ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/173; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/222.

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 1-2/307.

¹⁴⁹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/175-182.

¹⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 5/8.

¹⁵¹ İrfân Aycan-Mahfuz Söylemez-Ramazan Altınay vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 41.

¹⁵² İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/175-182.

¹⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/220-221.

¹⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 355.

¹⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 1987, 15/224.

tayin etmek istese de beklemiştir. Kabîsa b. Züeyb bir gün Abdülmelik'in yanına gidip kardeşinin ölümünü haber vermiştir. Abdülmelik, oğlu Abdullah'ı Mısır'a emir olarak görevlendirmiş ve oğlu Velîd ve Süleyman'ı da kendisinden sonra halife tayin etmiştir. Velîd ve Süleyman'ın veliaht haberini beldelere göndermiş böylece beldelede yaşayanların ikisine de biatı alınmıştır.¹⁵⁶

Abdülmelik'in oğullarından sırasıyla Velîd sonra Süleyman halife olmuştur. Süleyman'dan sonra Abdülmelik'in yeğeni Ömer b. Abdülazîz halife olmuştur. Ömer'den sonra Abdülmelik'in diğer oğulları Hişâm ve Yezîd halife olmuştur. Çocuklarının halife olması onun Ebû'l Mülûk (Krallar'ın babası) adıyla anılmasını sağlamıştır.¹⁵⁷

Abdülmelik'in, hicretin 86 yılında öldüğü rivayet edilmektedir.¹⁵⁸ 60 yaşında ve Dımaşk'ta vefat ettiği belirtilir.¹⁵⁹ Bazı rivayetlerde 58 ya da 62¹⁶⁰ yaşında vefat ettiği de söylenir ama 60 yaşında vefat ettiği rivayeti doğum tarihiyle uyduğu için doğru kabul edilir.¹⁶¹ Onun 18 yıl beş ay halifelik yaptığı, bazı rivayetlerde ise 21 yıl bir buçuk ay halifelik yaptığı ifade edilmektedir.¹⁶²

2.3. Abdülazîz b. Mervân

Babası Mervân b. Hakem, annesi Leylâ bint. Zebbân b. Asbağ el-Kelbî olan Abdülazîz b. Mervân Medine'de doğmuştur. Ebû Esbâğ diye künyelenmiştir.¹⁶³ Ömer b. Abdülazîz'in babasıdır.¹⁶⁴ Babası Mervân b. Hakem, onu kardeşi Abdülmelik b. Mervân'dan sonra veliaht tayin etmiştir.¹⁶⁵

¹⁵⁶ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/181.

¹⁵⁷ Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 60.

¹⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/233.

¹⁵⁹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/182; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/249.

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 357.

¹⁶¹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/182.

¹⁶² Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/233-234.

¹⁶³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 4/461; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1997, 9-10/71.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1997, 9-10/72.

¹⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 355; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 4/278; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Dar Hicr, 1997), 9-10/71.

Mervân b. Hakem, veliaht tayin ettiği oğlu Abdülazîz'in idari olarak yetiştirilmesi için h. 65 yılında Mısır'a vali olarak görevlendirmiştir.¹⁶⁶ Abdülazîz b. Mervân, Mısır'da görev yaptığı süre boyunca düzeni sağlamış ve yaptığı hizmetlerle¹⁶⁷ Mısır'da refah bir hayatın yaşanmasına imkân vermiştir.¹⁶⁸ Mısır halkı Abdülazîz'in görevinin ilk günlerinde ona ve babasının halifeliğine karşı olumsuz bir tavır içinde olmuştur. Bununla beraber Mısır'da Abdullah b. Zübeyr taraftarlarından kendisine karşı olumsuz bir durumun yaşanmasından da korkan Abdülazîz bu durumu babasına bildirmiştir. Babası Mervân, ona halkın bu olumsuz tutumları karşında cömert davranmasını mütebessim bir tavır sergilemesini belirtmiştir.¹⁶⁹ Abdülazîz'in yaşadığı sorunları babasına iletmesi ve babasının ona görevinde başarılı olması için tavsiye vermekten geri durmamış ve vali olarak görevlendirmiş olsa bile babasının veliaht adayı olan Abdülazîz'i yetiştirmeye devam ettiği görülmüştür.

Aynı zamanda fetihler yapan Abdülazîz, birçok yenilikte bulundu. Dünyanın en uzun nehri olan Nil nehrinin su seviyesini öğrenmek ve tespit etmek için mikyaslar yapmıştır.¹⁷⁰ Köprü, cami yapmış ve bazı camileri genişletmiş ve Mısır'da bastırdığı dinarla valiler arasında ilk dinar bastıran öncü kişi olmuştur. Arapçanın güzel bir şekilde konuşulmasına ve kullanılmasına önem vermiştir.¹⁷¹ Abdülazîz'in yaptığı icraatlarda kendinden önceki halifelerden etkilenerek ve onları örnek alarak yaptığı söylenmiştir.¹⁷²

Fustat'ta çıkan salgın sebebiyle cüzzam hastalığına yakalanan Abdülazîz, Helvân şehrine gitmiştir. Burayı valiliğinin başkenti olarak kullanmaya başlamıştır. Abdülazîz, Helvân şehrinde de imar faaliyetlerine devam etmiştir. Kaynaklardan suyun aktığı bir gölet yapmış ve gölet yapımında kullandığı asma kemerlerin Romalılar'dan etkilenerek

¹⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 1997, 9-10/71.

¹⁶⁷ Abdülazîz Seyyidülehl, *el-Halîfetü 'z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, ts.), 19; Mehmet Ali Kapar, "Emevî Valilerinden Abdülazîz b. Mervân", *İslam San'ât, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2016), 45.

¹⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihü'l-İslam* (Beyrut: Daru'l-Ciyl-Mektebtü'n-Nehdetü'l Mısıriyye, 1991), 1/239.

¹⁶⁹ Hasan, *Tarihü'l-İslam*, 1/240.

¹⁷⁰ Hasan, *Tarihü'l-İslam*, 1/240; Kapar, "Emevî Valilerinden Abdülazîz b. Mervân", 45.

¹⁷¹ Kapar, "Emevî Valilerinden Abdülazîz b. Mervân", 45-47.

¹⁷² Seyyidülehl, *el-Halîfetü 'z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz*, 19.

yaptığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Helvân'ı yeşillendirmeye çalışmış ve hurma ağaçları dikmiştir. Abdülazîz'in valilik hayatının Mısır için rahatlık ve ferah bir dönemin yaşandığını ve bunun kaynaklarda tarihçi ve şairler tarafından Abdülazîz'in günlerinin bayram günleri gibi olarak betimlenmiştir. Ayrıca Mısır'ın kendisi için bir zenginlik kaynağı olmasına rağmen öldüğünde geride çok az bir mal bıraktığı söylenmiştir.¹⁷³ Abdülazîz b. Mervân Medine'de yetişmiş ve Ebû Hüreyre gibi birçok kişiden hadis öğrenmiştir.¹⁷⁴

Abdûlmelik b. Mervân, Şa'bî'nin ilminden ve kabiliyetlerinden etkilenmesiyle ona önemli görevler vermiştir. Kardeşi Abdülazîz'in yanına Mısır'a elçi olarak göndermiştir. Abdülazîz, Şa'bî'yi yanında tutmak istedi ama Abdûlmelik b. Mervân sadece bir ay kalmasını istemiştir.¹⁷⁵ Abdülazîz, valiliğini yaptığı Mısır'da vefat etti. Onun vefat etmesiyle halife Abdûlmelik b. Mervân, kendisinden sonra oğlu Velîd b. Abdûlmelik'i halife ilan etti. Abdülazîz'in görevi olan Mısır valiliğini Abdûlmelik kendi oğlu Abdullah'a verdi.¹⁷⁶ Abdülazîz b. Mervân, cemâziyelevvel ayında h. 85 senesinde vefat etti.¹⁷⁷

2.4. Velîd b. Abdûlmelik

Velîd b. Abdûlmelik, 45/665 yılında Medine'de doğdu.¹⁷⁸ Annesi Vellâde bint. Abbas b. Cezi, babası Abdûlmelik b. Mervân'dır.¹⁷⁹ Künyesi Ebû Abbâs'tır.¹⁸⁰ Velîd, Abdûlmelik'in çocuklarından en büyüğüdür.¹⁸¹ Velîd b. Abdûlmelik'in çevre, ilmi, askeri ve idari olarak yetiştirilmesi ele alınmaktadır.

¹⁷³ Hasan, *Tarihü'l-İslam*, 1/240.

¹⁷⁴ Seyyidülehl, *el-Halîfetü 'z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz*, 19.

¹⁷⁵ Abdülvâhid Zennûn Tâhâ, *Mevsû'atü a'lâmi'l-'ulemâ' ve'l Üdebâ'i'l-'Arab ve'l-Müslimîn* (Tunus, 2007), 14/476; M. Yaşar Kandemir, "Şa'bî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023).

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 4/460-461.

¹⁷⁷ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 4/181.

¹⁷⁸ Halîfe b. Hayyât, *et-Târih*, 309; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 26/317.

¹⁷⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 25; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 26/317; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 4/347.

¹⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 359; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târihi'l Hulefâ'*, 11.

¹⁸¹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 26/318.

Velîd b. Abdülmelik'in yetiştirilmesinde çevresel şartlar incelendiğinde kendisinden önceki veliaht adayları gibi çöle gönderilmediği ve sarayda ailesinin yanında yetiştiği söylenmiştir. Annesi ve babası onu yetiştirirken ona rahat bir yaşam sunması ve onu şımartarak büyütmesi Velîd üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Kibar olmayan ve kendini beğenmiş bir havada çalılımlı yürüdüğü nakledilmiştir.¹⁸² Annesi ve babasının bu tutumu onun eğitimi üzerinde de olumsuz etkiler oluşturmuştur.

Her Emevî halifesi gibi Abdülmelik b. Mervân'da çocuklarının iyi bir şekilde yetiştirilmesini önemsemiş ve bu görev için Haccâc'dan yardım istemiştir. Çocuklarının iyi bir eğitim alması için onlara, ahlaki ve ilmi olarak üstün olan bir âlimin ders vermesini istemesi üzerine Haccâc da Şa'bî'yi söylemiştir. Abdülmelik b. Mervân da çocukları için Şa'bî'yi görevlendirmiştir.¹⁸³ Aynı zamanda çocukları için dönemin en meşhur hocalarının saraya gelmelerini sağlamıştır. Ma'bed el-Cühenî'nin Sa'id b. Abdülmelik'le ve İbn Şihâb ez-Zührî ise Hişâm b. Abdülmelik'in eğitimiyle ilgilenmiştir. Ayrıca İsmâil b. Abdullah¹⁸⁴ ve Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) adlı hocaların da çocuklara ders verdiği söylenmiştir.¹⁸⁵ İsmail b. Ubeydullah'ın naklettiği bir rivayette, Abdülmelik b. Mervân'ın çocuklarına iki yatağının arasında oturmuş, ellerinin arasında ders verdiği esnada yanlarına Abdülmelik gelmiştir. Abdülmelik onları ders alırken bir müddet izlemiştir. Abdülmelik daha sonra çocuklarına dönüp hem oynadıklarını hem de öğrendiklerini söylemiştir. Oğulları da ne öğrendilerse onunla oynamak istediklerini söyleyince Abdülmelik de babanızın başından geçenleri öğrendiyse oynayabilirsiniz diye belirtmiştir.¹⁸⁶

Abdülmelik'in çocuklarının eğitiminde dikkat edilmesi gereken konulara odaklanarak hocalara önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu durum kaynaklarda şu şekilde nakledilmektedir: “*Kur'an-ı Kerim, ince ruhlu olmaları için şiir, doğruluk, düşük*

¹⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 26/318.

¹⁸³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 475; Tâhâ, *Mevsû'atü a'lâmi'l-'ulemâ' ve'l Üdebâ'i'l-'Arab ve'l-Müslimîn*, 14/476.

¹⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/220.

¹⁸⁵ Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, 85.

¹⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 15/220.

karakterlerle oturup kalkmamayı öğretmesini istemiştir. Öğretmenlerden çocukları hizmetçilerden uzak tutmalarını, kendilerine sık sık et yedirmelerini, saçlarının bakımı ile ilgilenmelerini, dişlerini temizlemelerine ve suyu yudumlayarak içmelerine dikkat etmelerini söyledikten sonra terbiye için gerekince dövmelelerini, ancak bunu onurlarını zedelememek için hizmetçilerin ve arkadaşlarının huzurunda yapmamalarını söylemiştir.” Nakledilen bu bilgiye göre eğitimde ne kadar hassas davranıldığı görülmektedir.¹⁸⁷ Çocuğa verilecek eğitimin sadece bilgi vermekle kalınmaması gerektiği bunun yanında sağlık ve görünüşe de dikkat edilmesini istemiştir.

Çocukluğunda çöle gönderilmeyen Velîd, Arapça konusunda yeterince gelişmediği söylenmiştir. Dili ve kuralları yeterince öğrenememiş, bu nedenle hilâfeti döneminde konuşmalarında hatalar yapmıştır. Bu husus çöle gönderilmenin hitabet eğitimi açısından kazandırdığı donanımı göstermesi bakımından önemlidir. Babası Abdülmelik, Velîd’e olan sevgisinden ve ona kıyamamasından dolayı eğitim için onu göndermediği pişmanlığını dile getirmiştir.¹⁸⁸

Velîd’in nahiv bilgisinin zayıf olması nedeniyle konuşmalarında hatalar yaptığına dair pek çok örnek mevcuttur. Bunlardan birine göre bir bedevi Velîd’in huzuruna çıkıp kendisi ve akrabaları arasında hısımlık olduğunu söylemiştir. Velîd’in ona sormak istediği soruyu yanlış sorması üzerine babası Abdülmelik, Velîd’i kınayıp Arap’ın dilini iyi bilmeyen ve iyi konuşamayan kişinin onlara halife olamayacağını söylemiştir. Velîd, nahiv âlimlerini toplayıp dil öğrenmek için kendisini eve kapatmış ve altı ay boyunca hiç dışarı çıkmadan çalışmıştır. Ancak Velîd’in çalışmaları netice vermemiş ve bu konudaki eksikliğini gideremediği rivayet edilmiştir. Babası Abdülmelik, oğlunun bu konuda mazur olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹ Rivayetlerde dil konusundaki çalışmalarının her ne kadar faydası olmadığı söylene de bu kadar sıkı eğitime tabi olan birinin o eğitimden nasiplendiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

¹⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 15/220; Çelebi, *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 37; Aycan-Söylemez-Parlak vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 111.

¹⁸⁸ Çelebi, *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 70.

¹⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 4/248; İbn-i Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübrâ*, 26/318-319.

Velid b. Abdülmelik'in halife olmadan önce askerî alanda yetişmesi için ilk görevlerinden biri h. 77 yılında yapılan Bizans seferine komutan olarak tayin edilmesi olmuştur. Bir yıl sonra da Velid'in hac emirliği görevini yerine getirmesi onun idari olarak yetiştirilmesini sağlamıştır.¹⁹⁰

Velîd, kendisinden sonra oğlu Abdülazîz'in halife olmasını istemiştir. Oğlunu veliaht tayin etmek istediği için valilerle yaptığı anlaşmalardan kardeşi Süleyman'ı engellemeye çalışmıştır. Ancak Süleyman bu durumu kabul etmemiştir. Buna rağmen Velîd, bütün memurlarına haber göndermiş ve oğlu Abdülazîz için halkı biat etmeye çağırmıştır. Velîd'in oğlu için biat alma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Çünkü Haccâc b. Yusuf, Kuteybe ve ileri gelen bazı kimselerden başkası razı olmamıştır. Velîd, Süleyman'ı da biate çağırmış ama kabul etmemiştir. Velîd, Süleyman'ın gitmemesi üzerine onu azletmek için yanına gitmeye karar vermiş ve yolda hastalanması sebebiyle vefat etmiştir. Velîd ölünce bütün halk Süleyman'a biat etmiştir.¹⁹¹

Velîd b. Abdülmelik hicrî 96. yılda cemâzielâhir ayının 15. pazar gününde 44 veya 45 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁹² Halifeliği ise 9 veya 10 yıl sürmüştür.¹⁹³ Velîd'in cenaze namazını Ömer b. Abdülazîz kıldırmıştır.¹⁹⁴

2.5. Süleyman b. Abdülmelik

Süleyman b. Abdülmelik, 55/675 yılında Medine'de doğdu.¹⁹⁵ Annesi Vellâde bint. Abbas b. Cezi, babası Abdülmelik b. Mervân'dır. Velîd b. Abdülmelik ile anneleri

¹⁹⁰ Mevlüt Koyuncu, "Velîd b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2023).

¹⁹¹ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/278; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4/243.

¹⁹² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 26/323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4/243.

¹⁹³ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 309.

¹⁹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/275; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4/241.

¹⁹⁵ "The Encyclopaedia of Islam" (Leiden, 1997), 9/821.

birdir.¹⁹⁶ Künyesinin Ebû Eyyûb¹⁹⁷ ve lakabının Mehdî olduğu belirtilir.¹⁹⁸ Süleyman b. Abdülmelik'in çevre, ilmi ve idari olarak yetiştirilmesi ele alınmaktadır.

Süleyman b. Abdülmelik'in yetiştirilmesinde çevresel şartlar ele alındığında dayılarının yanında Benî Abs kabilesinde yetiştiği söylenmiştir.¹⁹⁹ Süleyman çölde büyümüş ve çölde büyümesi sebebiyle çöl yaşamını çok sevmiştir. Süleyman aynı zamanda babasının himayesinde sarayda da yetişmiştir.²⁰⁰

Süleyman b. Abdülmelik'in ilmi açıdan yetişmesinde babası Abdülmelik'in etkisi ve eğitimi için hocalar tuttuğu görülmüştür. Abdülmelik, çocuklarını yanına alıp bazen birlikte Kur'an okuyarak onlarla bizzat alakadar olmuştur.²⁰¹ Abdülmelik'in yoğunluğu arasında çocuklarına zaman ayırdığı ve onların yetiştirilmesi için elinden geleni yaptığı belirtilmiştir. Abdülmelik'in çocuklarının eğitimiyle ilgilenmesi ve onlara hoca tutması çocukları üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu söylenmiştir. Süleyman'ın halife olunca ilk söylediği sözlerde Allah'a olan şükürünü ve tevekkülünü belirtmesi babası Abdülmelik'in onlara verdiği eğitimin etkisi görülmüştür.²⁰²

Bir defasında onların Kur'an okumasını dinledikten sonra aynı zamanda şiir okumasını da istemiştir. Çocukların okudukları şiiri tamamlayamadıklarını görünce onlara şiiri tamamlamaları için mühlet vermiş ve şiiri tamamlayan kişinin veliaht olacağını söylemiştir. Süleyman da bir bedevînin babasının istediği şiiri söylediğini duyunca bedevîyi babasının yanına götürmüş ve babasına istediği şeyi getirdiğini söylemiştir. Abdülmelik, oğlunun şiiri tamamlaması karşılığında ne istediğini sormuş ve Süleyman'da, kardeşi Velîd'den sonra halife olmak istediğini söylemiştir.²⁰³ Bu aktarılan rivayetlerden

¹⁹⁶ Abdüşşâfi M. Abdüllatîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-'Asri'l-Ümevî*, 1984, 161.

¹⁹⁷ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l Hulefâ*, 11.

¹⁹⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf* (Kahire: Darü's-Sâvî, ts.), 1/290.

¹⁹⁹ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 309; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 62; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 360; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/231.

²⁰⁰ M. Abdüllatîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-'Asri'l-Ümevî*, 161; Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/494.

²⁰¹ M. Abdüllatîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-'Asri'l-Ümevî*, 161; Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/494.

²⁰² M. Abdüllatîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-'Asri'l-Ümevî*, 161.

²⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1997, 9-10/210.

Süleyman b. Abdülmelik'in yetiştirilmesinde babasının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Abdülmelik, Süleyman ve diğer çocuklarından halifelige ulaşmak adına bazı yarışmalara tabi tuttuğu anlaşılmaktadır.

Süleyman b. Abdülmelik'in hac emirliği görevini h. 81 yılında yapması onun idari olarak yetişmesini sağladığı söylenmiştir. Kardeşi Velîd b. Abdülmelik halifelik görevi devam ederken Süleyman'ı Filistin'e vali olarak tayin etmiştir.²⁰⁴ Süleyman valilik görevi sırasında Kudüs'ün 45 km uzağında bulunan Remle şehrini kurdurmuş ve orayı yönetim merkezi olarak belirlemiştir.²⁰⁵

Süleyman b. Abdülmelik'in h. 99 yılının Safer ayında, Dâbık şehrinde, 43 yaşında vefat ettiği söylenmiştir. Süleyman'ın cenaze namazının Ömer b. Abdülazîz tarafından kıldırıldığı söylenmiştir.²⁰⁶

2.6. Eyyûb b. Süleyman b. Abdülmelik

Babası Süleyman b. Abdülmelik, annesi Ümmü Ebân bint. Hâlid b. Hakem'dir. Eyyûb'u yetiştiren şair Abdullah b. Abdula'lâ'dır.²⁰⁷ Süleyman b. Abdülmelik oğlu Eyyûb'un yetiştirilmesi ve eğitimi için aynı zamanda Avn b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'u vazifelendirdi.²⁰⁸ Hocası Avn b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzelî (ö. 110/728), Medine'nin meşhur âlimlerinden biri olan Ubeydullah b. Abdullah'ın kardeşidir. Daha önce Ubeydulah b. Abdullah'da ele aldığımız gibi dedeleri Utbe b. Mes'ûd, Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşidir. Kûfe'de, ibadetlere karşı hassasiyeti ve takvasıyla bilinen Avn b. Abdullah, Ömer b. Abdülazîz'le beraber aynı meclislerde bulunduğu söylenmiştir.²⁰⁹

²⁰⁴ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 311.

²⁰⁵ İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Eylül 2023).

²⁰⁶ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 316.

²⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/231.

²⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/237.

²⁰⁹ Hasan Kamil Yılmaz, "Avn b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Aralık 2023).

Avn b. Abdullah, Eyyûb'un yanına eğitim için geldiğinde Eyyûb ondan kaçınmış ve hocası Avn'a kırıcı, sert cümleler kullanmıştır. Bu duruma karşılık veren Avn'da Eyyûb'un onu babasına şikâyet etmesine sebep olmuştur. Süleyman b. Abdülmelik ise Avn b. Abdullah'ın oğlu Eyyûb'u azarlanmasından hoşlanmamış ve bu durumun yaşanmasını istememiştir.²¹⁰ Bu yaşanan olayda her ne kadar halife çocuğunun eğitimi için bir hoca görevlendirse de hocanın çocuğuna istediği şekilde davranamayacağını ve gerektiğinde müdahale ettiğini görmekteyiz.

Eyyûb iffetli ve kibar biri olarak tasvir edilmiştir. Babası Süleyman b. Abdülmelik onu veliaht ilan etmiştir. Süleyman b. Abdülmelik, hayattayken Eyyûb Şam'da vefat etmiştir.²¹¹ Süleyman b. Abdülmelik hastalanmasıyla Eyyûb'u veliaht ilan etse de onun genç, deneyimsiz oluşu ve o sırada savaşta olmasıyla halifeliği yapmakta zorlanacağını düşünmüştür. Eyyûb'un vefat haberini almasıyla da halifeliğe Recâ b. Hayve ile yaptığı istişare sonucunda Ömer b. Abdülazîz'i getirmiştir.²¹² Bir başka görüşte aslında Eyyûb'un savaşa hiç gitmediğini, Süleyman b. Abdülmelik'in onu orduyu yönetmekle görevlendirdiği fakat vefat etmesiyle görevini yerine getiremediği de söylenmiştir.²¹³

2.7. Dâvûd b. Süleyman b. Abdülmelik

Babası Süleyman b. Abdülmelik olan Dâvûd b. Süleyman'ın annesinin adına rastlanılmadı. Daha önce bahsi geçtiği gibi Süleyman b. Abdülmelik kendisinden sonra oğlu Eyyûb ve Dâvûd'un halife olmasını istemiş ve bunu Recâ b. Hayve ile paylaşmıştır. Recâ b. Hayve, Eyyûb'un daha çocuk olması ve Dâvûd'un da Kostantiniyye kuşatmasında olmasından hayatta olup olmadığı hakkında bilgi sahibi olmadıkları için Süleyman'ı bu kararından vazgeçirmiştir. Bir görüşe göre de Süleyman b. Abdülmelik'in aslında oğlu Dâvûd hakkında bilgi sahibi olmasının zor olamayacağını ve onu kendi isteğiyle veliaht ilan etmediği nakledilmiştir. Süleyman'ın Dâvûd'u annesinin Arap olmamasından dolayı

²¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/237.

²¹¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 361.

²¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/232.

²¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/242.

veliaht ilan etmediği söylenmiştir. Çünkü bu Arap siyasi kültürüne uyuşmayan bir durum olarak görülmüştür.²¹⁴

2.8. Ömer b. Abdülazîz

Ömer b. Abdülazîz, 61/680 senesinde Medine’de doğdu. Nesebi, Ömer b. Abdülazîz b. Mervân b. el-Hakem b. Ebü’l-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems’dir. Ömer b. Abdülazîz’in künyesinin Ebû Hafs²¹⁵ olduğu belirtilmiştir. Annesinin adı Ümmü Asım bint. Asım b. Ömer b. Hattâb’dır.²¹⁶ Ömer b. Abdülazîz beyaz, narın ve güzel yüzlü, güzel sakallı, çökük gözlü olduğu ve alnında toynak izi taşıdığı nakledilmiştir.²¹⁷

Ömer b. Abdülazîz başına gelen bir olaydan dolayı kendisine Eşec denilmiştir. Eşec başı yarık kişi anlamına gelmektedir. Bir gün annesinin bir katırı onun yüzüne vurmuş ve yüzüne aldığı darbeden dolayı izi kalmıştır. Bundan dolayı ona Eşec denilmiş²¹⁸ ve el-Eşec lakabıyla da anılmıştır.²¹⁹

Ömer b. Abdülazîz’in çevresel şartlar açısından yetiştirilmesi ele alındığında ilk zamanlarda Mısır’da babasının yanında büyüdüğü söylenmiştir.²²⁰ Ömer b. Abdülazîz, babasının yanında yetişmesi münasebetiyle babasını ahlaki yönden örnek almış ve bu örneklik ona birçok konuda üstünlük sağladığı belirtilmiştir.²²¹

Abdülazîz b. Mervân, Ömer’in ilmi olarak yetiştirilmesi için eğitimine önem vermiş ve küçük yaşta Kur’an öğrenmesini sağlamıştır. Daha sonra onu ilim ve edep öğrenmesi için Medine’ye göndermiş²²² ve Salih b. Keysan’a (ö. 140-757) emanet

²¹⁴ Yılmaz, *Emevîler’de Veliahtlık*, 76.

²¹⁵ İbnü’l-İmrânî, *el-İnbâ’ fî Târîhi’l Hulefâ*, 11.

²¹⁶ İbn-i Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübrâ*, 5/330; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 27; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 2011, 5/246; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/98.

²¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/99; Zehebî, *Siyeru A’lâmin-Nübelâ*, 5/115.

²¹⁸ Ebû Ca’fer Muhammed bin Cerir’üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/332; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, 4/281.

²¹⁹ İbn-i Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübrâ*, 5/133; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 362; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/99.

²²⁰ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne’s-Şarki ve’l-Garb*, 1/487.

²²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 1997, 9-10/72.

²²² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/100; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, 4/284; Zehebî, *Siyeru A’lâmin-Nübelâ*, 5/116; Seyyidülehl, *el-Halîfetü’z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz*, 30.

etmiştir.²²³ Babasının Ömer b. Abdülazîz'in eğitimini ciddiyetle takip ettiğine dair bazı haberler mevcuttur. Bunlardan birine göre, Ömer b. Abdülazîz'in bir gün namaza geç kalması üzerine hocası sebebini sormuş, o da saçlarını taradığı için geç kaldığını ifade etmiştir. Salih b. Keysan bu mazereti babasına bildirince babası Ömer b. Abdülazîz'in saçlarını kazıtmıştır.²²⁴ Ömer b. Abdülazîz'in Medine'de kaldığı dönemde fakihlerin ilim ve terbiyesinden etkilendiği söylenmiştir.²²⁵

Abdülazîz b. Mervân, oğlu Ömer b. Abdülazîz için vazifelendirdiği hocaya birtakım öğütlerde bulunarak çocuğunun eğitimini tamamen hocaların kontrolünde olmadığını, çocuğunu eğitirken önce ne yapması gerektiği, neye dikkat etmesi gerektiğini ve yardımcı olmaya çalıştığını görmekteyiz. Bu öğütler şu şekilde “*Sohbet gaflete düşürür. Çok gülmek. Çünkü gülmek kalbi öldürür. Öğrencilerin senden ilk öğrenmeleri gereken şey eğlenceden uzak durmak olmalıdır. Çünkü eğlencenin başlangıcı şeytandan sonu ise Allah'ın gazabındandır. Çalgı aletleriyle uğraşmak, müzik dinlemek suda yosunun bitmesi gibi kalpte nifakın bitmesine sebep olur.*”²²⁶ Aynı zamanda Kur'an dersleri sonrasında okçulukla ilgilenmesini istediği de belirtilir.²²⁷

Ömer b. Abdülazîz'in özellikle fıkıh ve hadis ilimlerinde derinleştiği söylenmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in bu ilimlere vakıf olmasında hocası Salih b. Keysan'ın etkisi olmuştur. Salih b. Keysan, Ömer b. Abdülazîz'in hocası olmanın yanı sıra itibar ettiği ve yakınında bulundurduğu bir âlimdir. Ömer b. Abdülazîz aynı zamanda oğlunun da Salih b. Keysan'dan ders almasını sağlamıştır.²²⁸

Ömer b. Abdülazîz'in hocaları arasında Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzelî (ö. 98/716) de zikredilmiştir. Ubeydullah b. Abdullah'ın Medineli yedi fakihten

²²³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 4/284; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/116.

²²⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 4/284; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/116.

²²⁵ Seyyidülehl, *el-Halîfetü 'z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz*, 45.

²²⁶ Ali Faur, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz* (Beyrut: Dârü'l-Hadi, 1991), 16; Şanverdi, *Emevî Halîfelerinin Günülik Hayatları*, 94.

²²⁷ Faur, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 16.

²²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/454.

biri olduğu söylenmiştir. Babası, Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşinin oğludur.²²⁹ Ubeydullah b. Abdullah'ın hadis alanında çok yönlü biri olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda çok iyi bir şair olduğu da söylenmiştir.²³⁰

Medine'deki öncü âlimlerden biri olan Ubeydullah b. Abdullah'ın meşhur iki talebesi olduğu, biri Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidin b. Ali diğeri de Ömer b. Abdülazîz olduğu söylenir. Ömer b. Abdülazîz'in, halifelik sürecinde Ubeydullah b. Abdullah'ın önemli konularda yönlendirmesi ve desteğine ihtiyaç duyduğu anlatılır.²³¹ Ömer b. Abdülazîz'in, Ubeydullah b. Abdullah'ın yanına gidip ilim öğrendiği nakledilir.²³² Ömer b. Abdülazîz, Ubeydullah b. Abdullah'ın meclisinde bulunmanın dünyadan daha sevimli olduğunu söylediği belirtilir.²³³

Ömer ile hocası Ubeydullah arasında ilginç bir hadise geçtiği de nakledilmiştir. Buna göre Ömer'in Ali b. Ebû Tâlib'i küçümsediğine dair haber almıştır. Ömer, Ubeydullah'ın yanına gelmiş, o da namaz kılmak için ayağa kalkmıştır. Ubeydullah beklemeden namazı kıldırmıştır. Selam verdikten sonra Ömer b. Abdülazîz'in yanına gelerek “Allah'ın Bedir halkından razı olduktan sonra onlardan razı olmadığını nereden duydun?” diye sormuştur. Bunun üzerine Ömer anladı ve “Allah'tan ve senden özür diliyorum ve Allah'a yemin ederim ki bir daha yapmayacağım.”²³⁴ diyerek hocasının uyarısını dikkate almıştır. Ubeydullah b. Abdullah'ın ne zaman vefat ettiği konusunda farklı rivayetler bulunsa da h. 98 yılında Medine'de vefat ettiği yönündedir.²³⁵ Dönemin önemli hocalarından biri olan Zühri'nin öğrencileri arasında Ömer b. Abdülazîz'de yer

²²⁹ İbn Fazlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebşâr fî Memâlikü'l-Emşâr* (Frankfurt: Ma'hedü'l-Mahtûtâtü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1988), 5/256.

²³⁰ Beatrice Gruendler, *Medieval Arabic Praise Poetry: Ibn Al-Rûmî and the Patron's Redemption* (London: Routledge Curzon, 2002), 43.

²³¹ Abdullah Kahraman, “Ubeydullah b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mayıs 2024).

²³² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/100; Seyyidülehl, *el-Halîfetü'z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz*, 30.

²³³ Fikri Jazzar, *Madakhil al-muallifin wa-al-alam al-Arab hatta am 1215 H/1800 M* (Riyad, 1992), 2/974.

²³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 19/100.

²³⁵ Abdüssettar eş-Şeyh, *A'lâmü'l-huffaz ve'l-muhaddisin: abre erbaa aşere karnen* (Dimaşk-Beyrut: Dar'ul Kalem-Dar'üş-Şamiyye, 1997), 1/400.

almıştır.²³⁶ Ömer b. Abdülazîz, Zührî gibi hadis rivayet eden birini görmediğini ifade ederek onu övmüştür.²³⁷

Velîd b. Abdülmelik halife olduğu zaman Ömer b. Abdülazîz'in 25 yaşında olduğu belirtilmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in idari olarak yetiştirilmesini sağlayan faktörlerden biri Rebûlevvel ayı hicrî 87 senesinde Medine'ye vali olarak atanması görülmüştür.²³⁸ Medine günlerinde o, gençlerle zaman geçirmekten ziyade Kureyş şeyhleriyle birlikte oturmayı tercih etmiştir. Medine halkı tarafından Ömer'in zekâsı ve sağduyusunun övülmesi, gençlerin onu kıskanmasına sebep olmuştur.²³⁹ Ömer b. Abdülazîz valilik görevi sırasında birçok kez hac emirliği görevde bulunmuştur.²⁴⁰ Babasının ölümüne kadar Medine'de kalmıştır. Daha sonra amcası Abdülmelik onu Şam'a çağırmıştır. Kızı Fatıma ile evlendirmiştir.²⁴¹ Ömer b. Abdülazîz'in bu evliliği, onun tanınmasını sağlamış ve yönetimde görev almasını sağlamıştır.²⁴² Ömer b. Abdülazîz'in Medine'de zaman geçirmesi ve orada valilik yapması da ilmî yönünü geliştirmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

2.9. Yezîd b. Abdülmelik

Yezîd b. Abdülmelik, h. 71 yılında Dımaşk'ta doğduğu belirtilir.²⁴³ Annesi Atike bint. Yezîd b. Muâviye b. Ebû Süfyan²⁴⁴, babası Abdülmelik b. Mervân'dır. Künyesi Ebû Hâlid'dir.²⁴⁵ Yezîd b. Abdülmelik cömert bir kişiliğe sahiptir.²⁴⁶ Hakkında kaydedilen

²³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebîr*, çev. Mehmet Dilek vd. (İstanbul: Siyer Akademi, 2023), 4/336.

²³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/334.

²³⁸ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 5/331.

²³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 19/111.

²⁴⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 311.

²⁴¹ Aycan-Sarıçam, *Emeviler*, 73.

²⁴² Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Farisi Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rîfe ve't-Tarih* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1990), 1/594.

²⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/150.

²⁴⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 28.

²⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/288.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/329.

ilginç bir bilgi iyi şarkı söylediğidir.²⁴⁷ Yezîd b. Abdülmelik'in yetiştirilmesinde çevresel ve ilmi faktörlerin etkili olmasından dolayı bu iki şartlar bağlamında ele alınmaktadır.

Yezîd b. Abdülmelik, babasının yanında sarayda yetişmiştir. Babasının yanında yetişmesi sebebiyle halifelîğe geçmeden önce âlimlerle beraber vakit geçirmiştir. Bu alimler arasında hocası olan Zührî'nin de bulunması Yezîd'in hadis alanında derinleşmesini sağlamıştır.²⁴⁸ Halifelîğe başladığı zaman Ömer b. Abdülazîz'i örnek aldığı nakledilmiştir.²⁴⁹ Ancak diğer halifelerin uygulamalarının ve alışkanlıklarının ağır bastığı, hilâfete geldikten kırk gün kadar sonra Ömer'den önceki bazı uygulamaları tekrar benimsediği nakledilmiştir.²⁵⁰ Yezîd'in, liderliğe uygun bir mizaca sahip olmadığı ve gücünü eğlenceye harcadığı belirtilmiştir.²⁵¹ Yezîd'in eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle kaynaklarımızda onun hakkında ağır eleştirilere rastlamak mümkündür.²⁵²

Kardeşi Süleyman'ın tayin etmesiyle Ömer b. Abdülazîz vefat edince halifelîğe Yezîd b. Abdülmelik geçti.²⁵³ Ömer b. Abdülazîz'in kendisinden sonra Yezîd'in gelmesini istemediği ve halifelîğe geliş usulünün istişare ve seçimle olmasını istediği belirtilmiştir. Bu durumun Benî Ümeyye tarafından olumsuz bir tepki alacağını anlamış ve Yezîd'e hilâfet döneminde yapması gerek konular hakkında tavsiyede bulunmuştur.²⁵⁴

2.10. Hişâm b. Abdülmelik

Annesi Fatıma bint. Hişâm b. İsmail b. Hişâm²⁵⁵, babası Abdülmelik b. Mervân'dır. Hişâm'ın künyesi Ebu'l Velîd'dir. Babası Abdülmelik ona Mansûr ismini, annesi ise kendi babası Hişâm'ın ismini vermiştir.²⁵⁶ Mansur isminin verilme sebebi,

²⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/152.

²⁴⁸ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/519; Ünal Kılıç, "Yezîd b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2024).

²⁴⁹ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/519.

²⁵⁰ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/540.

²⁵¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/152.

²⁵² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 364.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/288; Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerir'üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/332.

²⁵⁴ Ünal Kılıç, "Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2010), 55.

²⁵⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 29.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/332.

Hişâm'ın doğduğu yıl babasının, Musab b. Zübeyr'i (ö. 72/691) yenmesi olduğu söylenmiştir.²⁵⁷ Hişâm'ın fiziki özellikleri nakledilirken güzel, beyaz, şişman ve şaşı olduğu belirtilmiştir.²⁵⁸ Hişâm, Abdülmelik'in halifelğe gelen dördüncü çocuğu olmuştur.²⁵⁹ Hişâm b. Abdülmelik'in yetiştirilmesinde çevre, idari, askeri ve ilmi faktörlerin etkili olması sebebiyle bu faktörler bağlamında ele alınmaktadır.

Kaynaklarda çocukluk dönemine ait bilgiler oldukça azdır. Çocukluğunun Medine'de geçtiği daha sonra Dımeşk'e gittiği anlaşılmıştır. Hişâm'ın sarayda babasının yanında yetiştiği belirtilmiştir.²⁶⁰

Hişâm, idari ve askeri olarak yetişmesinde kardeşi Velîd'in halifelik döneminde h. 87 yılında Bizanslılarla yapılan bir savaşa katıldığı söylenmiştir. Onun hacca gittiği fakat hac emiri olarak görev yapmadığı belirtilmiştir.²⁶¹

Hişâm b. Abdülmelik'in ilmi olarak yetiştirilmesinde etkili olan durumlar incelendiğinde yaşantısının her alanında ilim adamları, kâtipler ve şairlerle iç içe olduğu söylenmiştir. İlim ve edebî alana yönelik meclisler düzenlemiştir.²⁶² İlim meclisinde büyüyen birinin böyle bir ortamın devamını getirmesi mümkün olmaktadır.

Hişâm b. Abdülmelik, dönemin önemli âlimlerinden biri olan Zührî'den ders almıştır.²⁶³ Hişâm b. Abdülmelik, onun kendi çocuklarına da öğretmenlik yapmasını istemiştir. Bunun için sarayında kaldığı söylenmiştir. Hişâm h. 106 sene de hacca gittiğinde Zührî'yi yanında götürmüştür. Kendisini ve çocuklarını bilgilendirmesi, fıkıh ve hadis öğretmek amacıyla Zührî de onlarla hacca gitmiştir.²⁶⁴ Aynı zamanda Zührî'yi hadisleri yazması konusunda desteklemiş ve Zührî'nin Şam'da halifenin teşvikiyle hadis ekolü kurduğu söylenmiştir.²⁶⁵ Hişâm b. Abdülmelik'in cömert biri olmamasına rağmen

²⁵⁷ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne 'ş-Şarki ve 'l-Garb*, 1/543.

²⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/351.

²⁵⁹ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne 'ş-Şarki ve 'l-Garb*, 1/545.

²⁶⁰ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 20-21.

²⁶¹ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 21.

²⁶² Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 244.

²⁶³ İbn Sahnûn, *Âdâbü'l-Muallimin*, 149.

²⁶⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 4/337.

²⁶⁵ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 245.

kendi çocuklarını yetiştirmesi için görevlendirdiği Zührî'ye yedi bin dinar gibi yüksek bir meblağı ödediği söylenmiştir. Hişâm bu davranışıyla veliahtların hocalarına ve yetiştirilmelerine verdiği değeri ortaya koymuştur.²⁶⁶

Hişâm b. Abdülmelik'in, çocuklarının yetiştirilmesi için görevlendirdiği bir diğer âlim Süleyman el-Kelbî'dir. Hişâm, Süleyman el-Kelbî'ye şöyle demiştir: *"Benim bu oğlum, gözümün bebeğidir. Seni, onun terbiyesine me'mur ediyorum. Allah'tan korkman ve emâneti hakkıyla yerine getirmen lâzımdır. Sana birinci tavsiyem; ona, Allah'ın Kitabını iyice öğretmendir. Sonra şiirlerin en güzelini rivâyet et. Onu Arap kabileleri arasına götür ve onların yarayışlı şiirlerini al. Ayrıca ona; harâm ve helâli tanıt, hutbe ve meğâzî cinsinden bir kısım şeyleri de öğret."*²⁶⁷ Bu tavsiyelere baktığımızda halifenin öncelik olarak çocuklarının, Kur'an'ı ve sonrasında o dönem için büyük bir önem arz eden Arap şiirini öğrenmelerini arzuladığını görmekteyiz. Aynı zamanda Hişâm'ın hocalardan dikkat edilmesini istediği hususlar onun aldığı eğitimler ve yetiştirilmesi hakkında bilgi vermektedir. Hişâm, oğlu Mesleme'nin şarap içmesinden dolayı kınayıcı sözler işitmiştir. Mesleme'ye edepli olması, namazlarda vaktinde bulunması ve kendisinin bulunduğu meclislerde olmasını istemiştir.²⁶⁸ Hişâm oğlunu kendisinin yanında tutarak daha dikkatli davranmasını istemiştir. Cuma namazına gelmeyen oğullarından birini fark etmesi üzerine hemen müdahale etmiştir. Oğlunun namaza gelmemesinin binit hayvanın ölmesi nedeniyle olduğunu öğrenince bunun gelmemek için bir neden olmayacağını ve yürüyerek gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bir yıl boyunca binit ihtiyacı için hayvan verilmemiştir.²⁶⁹

Yezîd'in kendisinden sonra veliaht tayin etme ihtiyacı duyması kendisine karşı Yezîd b. Mühelleb'in (ö. 102/720) isyan etmesi sonucunda olmuştur. Kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'in tavsiyesiyle Hişâm b. Abdülmelik'i veliaht tayin etmiştir.²⁷⁰ Yezîd, oğlu Velîd'in yaşının küçük olması sebebiyle önce kardeşi Hişâm'ı ondan sonra da oğlu Velîd

²⁶⁶ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 192.

²⁶⁷ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 37.

²⁶⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 5/416.

²⁶⁹ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 245.

²⁷⁰ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 26.

b. Yezîd'i veliaht ilan etmiştir.²⁷¹ Hişâm b. Abdülmelik, Şaban ayının son günlerinde ve 34 yaşında halife olmuştur. Kendisine halife olduğu haberi verildiğinde Rusâfe'de olan Hişâm, hilâfeti kabul etmiş ve daha sonra Şam'a geçmiştir.²⁷² Mührüne 'el-hükmü li'l-hakemi'l-hakîm' yazısını nakşetmiştir.²⁷³

2.11. Velîd b. Yezîd

Velîd'in tam ismi Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân b. Hakem b. Ebi'l Âs b. Abdi Menâf el-Emevî'dir. Künyesi Ebû'l-Abbas'dır.²⁷⁴ Velîd'in h. 87 ya da 90 yılında doğduğu nakledilir.²⁷⁵ Annesi Ümmü Haccâc bint. Muhammed b. Yusuf b. Hakem es-Sekâfî'dir.²⁷⁶ Velîd b. Yezîd, Benî Ümeyye ailesinin zarîf, cömert, cesur ve gücü yerinde olan kişisidir. Velîd'in bu değerlerinin yanında oyuna, içkiye ve şarkı dinlemeye düşkünlüğü de bulunmaktadır.²⁷⁷

Velîd'in çevresel faktör olarak yetiştirilmesinde amcası Hişâm b. Abdülmelik'in etkisi görülmüştür. Hişâm b. Abdülmelik, Velîd'in şahsiyetiyle alakalı olan bu özelliklerini değiştirmeye çalışmıştır. Sarayda kendi yanında bulundurmuş ve eğitimi için elinden geleni yapmıştır.²⁷⁸ Hişâm'ın tüm çabalarına rağmen Velîd kötü alışkanlıklarına devam etmiştir.²⁷⁹ Velîd'in, sahip olduğu halk nezdindeki kötü alışkanlıklarını hilâfeti döneminde sürdürmesi bazı rahatsızlıklara neden olmuş ve öldürülmesine sebep olmuştur.²⁸⁰

Velîd'in ilmi olarak yetiştirilmesi için babası Yezîd, kendisine yakınlık duyduğu şair Abdüssamed b. Abdüla'lâ'yı görevlendirmiştir. Velîd'in kişiliğinin şekillenmesinde

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/336; Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 26-27.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/331-332.

²⁷³ Vekîl, *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*, 1/570.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/474.

²⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 26/363.

²⁷⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 30; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 26/362.

²⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 366.

²⁷⁸ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 256-257.

²⁷⁹ Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, 258.

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/474.

önemli rol oynadığı belirtilmiştir.²⁸¹ Velîd'in yetiştirilmesi için belağat ve şiir yönünden usta olan Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî'nin görevlendirildiği söylenmiştir. Velîd'in şiir alanında gelişmesini sağlamıştır.²⁸²

Velîd'in yetiştirilmesinde görevlendirilen Abdussamed b. Abdüla'lâ'nın Emevî ailesinden birçok kişiye hocalık yaptığı söylenmiştir.²⁸³ Velîd, hocası Abdüssamed'in nezaketi ve zekâsından etkilenmesiyle ona olan bağına artırarak yakın bir dostluk oluşturduğu söylenmiştir.²⁸⁴ Velîd'e Kur'an'dan ayetler okumuş ve neyin haram, helal ve caiz olduğunu da açıklamıştır. Dini konular öğrettiği gibi Velîd'e şiirler okuduğu, Eyyâmü'l Arab ve dil gramer kurallarını öğrettiği söylenmiştir.²⁸⁵ Kaynaklarda Velîd'in yetiştirilmesini sağlayan Abdüssamed hakkında olumsuz rivayetlerde görülmüştür. Velîd'in kötü bir arkadaş çevresi oluşturduğu ve hocası Abdüssamed'inde onlara katılarak hep birlikte içki içtikleri anlatılmıştır. Abdüssamed hakkında Hişâm'ın kulağına giden kötü şeyler olmuştur. Hişâm, Velîd'e Abdüssamed'in Müslüman olmadığını ve acilen kendisine göndermesini istemiştir. Velîd bu isteği mecburen yerine getirmiştir. Hişâm, Abdüssamed ve kardeşi Abdurrahman için bir ev yaptırarak ikisini bu eve hapsedmiş ve susuz bırakmıştır. İkisinin de susuzluktan öldüğü nakledilmiştir.²⁸⁶ Abdüssamed hakkında kaynaklarımızda birçok ithama rastlanmaktadır. Bu bağlamda onun zındık olduğu söylenmiştir. Velîd'i içki içmeye ve günah işlemeye sevk etmekle suçlanmıştır.²⁸⁷ Abdüssamed hakkındaki olumsuz sözlerin Emevî düşmanı olan Abbasî, Şii, Yemenî ve Zübeyrî siyasi eğilimler tarafından söylendiği belirtilmiştir.²⁸⁸ Abdüssamed söylendiği gibi olumsuz yanlarının olması halinde Emevî halifelerinin veliaht adayı olan çocuklarının yetiştirilmesi için görevlendirmesi mümkün olmamaktadır. Velîd'in şiir için bir hocasının olduğu da söylenmiştir. Bu hocanın adı ve

²⁸¹ Hüseyin Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1980), 73.

²⁸² Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid*, 96.

²⁸³ Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid*, 82.

²⁸⁴ Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid*, 87.

²⁸⁵ Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid*, 90.

²⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 6/79-82.

²⁸⁷ Âtîf Şükrî Ebû Avad, *ez-Zendeka ve 'z-Zenâdika* (Amman: Dârü'l-fikr, ts.), 158.

²⁸⁸ Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid*, 88.

hakkında yeterli bilgi kaynaklarda olmadığı hatta böyle birinin varlığının da meçhul olduğu söylenmektedir.²⁸⁹

2.12. Velid b. Yezîd'in İki Veliahdı

Hakem'in annesinin adına ve nerede doğduğu hakkında bilgiye rastlanılmadı. Aynı zamanda çocukluk yıllarının nerede geçtiği yerler hakkında ve yetiştirilmesinde etkin rol oynayan birinin olup olmadığı hakkında da bilgiye ulaşılmadı. Velid b. Yezîd, önce Hakem'i veliaht ilan etti.²⁹⁰ Hakem'i veliaht ilan ettikten sonra Şam bölgesinin yönetiminden de sorumlu tuttu.²⁹¹ Hakem b. Velid, babasının yanında bulunduğu için babasıyla beraber öldürüldü.²⁹²

Osman'ın annesinin adı Atike'dir. Bu hanım Muhammed b. Ebû b. Süfyân b. Harb'in kızıdır.²⁹³ Osman b. Velid'in de nerde doğduğu ve çocukluk yıllarının nerede geçtiği hakkında bir bilgiye rastlanılmadı. Velid, Hakem'den sonra halifelğe geçmesi için Osman'ı veliaht ilan etti. Velid, Osman'ı veliaht ilan ettikten sonra Humus'u yönetmek için görevlendirdi. Bunun yanında Osman'ın yanında olması için fıkıh ilminde yetkin olan Rebî'atü'r-re'y b. Ebû Abdurrahman'ı görevlendirdi.²⁹⁴ Muhtemelen görevlendirdiği fâkih, oğlu Osman'a hem yardımcı olması hem de onun yetiştirilmesi için görevlendirdiği biridir. Yine kardeşi Hakem gibi Osman da babasının yanında bulunduğu zaman babasıyla beraber öldürüldü.²⁹⁵

Osman'ın Hocası Ebû Osman Rebîa b. Ebî Abdurrahman el-Medenî et-Teymî (ö. 136/753), Medine'de doğup orada yaşadığı aynı zamanda tâbiîn neslinden geldiği

²⁸⁹ Atvan, *Siretü'l-Velid b. Yezid*, 98.

²⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 6/103.

²⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 6/94.

²⁹² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 366.

²⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 6/79.

²⁹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 6/94.

²⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 366.

aktarılır.²⁹⁶ Münkediroğullarının mevlâsı olduğu ve künyesinin Rebîa Ebû Osman olduğu söylenir.²⁹⁷

Sahâbîlerden Enes b. Malik ve tâbiîn büyüklerinden birçok kişiden rivayette bulunmuştur.²⁹⁸ Fıkıhta reyî benimseyen Reb'îa, nassın bulunmadığı zamanlarda bundan faydalanmış ve bu yüzden ona 'Rebîatü'r-rey' denmiştir. Hadis alimleri Rebîa'yı en iyi râvîlerden biri olarak görmüştür.²⁹⁹ Malik b. Enes'in, Rebîa vefat ettikten sonra içtihat yapmanın bir tadı kalmadığı³⁰⁰ söylemi üzerine Rebîa'nın içtihat konusunda ne kadar önemli bir isim olduğunu görmekteyiz. Ebû Hanife'nin Rebîa ile bulunduğu onun söylediklerini anlamada zorluk çektiği aktarılmıştır.³⁰¹ Emevîler döneminde Rebîa'ya, Velîd b. Yezîd'in fetva için danıştığı ve Abbasiler döneminde Seffâh'ın, kendisinden kadı olmasını istediği fakat onun kabul etmediği belirtilmiştir.³⁰² Daha önce geçtiği gibi Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik, oğlu Osman'a yardımcı olması için Rebîa'yı görevlendirdiği bahsedilmişti. Rebîa'nın Anbar'da vefat ettiği söylendiği gibi h. 136 yılında Medine'de vefat ettiği de söylenmiştir.³⁰³

2.13. Yezîd b. Velîd

Yezîd b. Velîd (ö. 126/744), Abdülmelik b. Mervân b. El-Hakem b. Ebi'l-Âs'ın soyundan gelmektedir. Ebû Halid künyesiyle tanınan Yezîd'in annesinin adı Şahferid bint. Firuz b. Yezdcürd b. Şehriyâr b. Kisrâ'dır.³⁰⁴ Annesi, Horasan'daki fetihler sırasında Kuteybe b. Müslim tarafından cariye olarak alınmış ve Irak valisi Haccâc'a gönderilmiştir.

²⁹⁶ Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâssi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. (Riyad: Câmiatü'l İmam Muhammed b. Su'ûdü'l-İslâmiyye, 1991), 3/23.

²⁹⁷ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2000), 1/382.

²⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve't-Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 3/261-266; Sezgin, *Târîhu't-Türâssi'l-'Arabî*, 3/23.

²⁹⁹ Sezgin, *Târîhu't-Türâssi'l-'Arabî*, 3/23.

³⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/384.

³⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/383.

³⁰² İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/382; Şükrü Özen, "Rebîa b. Ebû Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mart 2024).

³⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/384.

³⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2011, 6/118; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/374; Eş-Şeyh Muhammed b. Afîfî Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l Ümeme'l İslâmiyye ed-Devletü'l-Emeviyye* (Dar'ul Marife, ts.), 1/202.

Haccâc'da kendisine gönderilen cariyeyi ganimet olarak Velîd b. Abdülmelik'e gönderdiği belirtilmiştir. Kaynaklarda annesi ve babasının nesliyle övüldüğü ve bununla alakalı dört hükümdar olan Kısra, Kayser, Hakan ve Mervân'ın torunu olduğunu belirtmiştir.³⁰⁵

Yezîd b. Velîd en-Nâkıs olarak lakaplandırılmıştır. Bunun sebebi Velîd b. Yezîd'in insanlara verdiği atıyyedeki artışı azalttığı için Yezîd'e en-Nâkıs (eksiltlen) adı verilmiştir.³⁰⁶ Kaynaklarda belirtildiğine göre bu lakabı, Mervân b. Muhammed takmıştır.³⁰⁷

2.14. İbrâhim b. Velîd

İbrâhim b. Velîd'in (ö. 132/750), annesi Ümmü Veled, babası Velîd b. Abdülmelik ve künyesi Ebû İshak'tır. Beyaz, yakışıklı ve uzun boylu ve açık sarı sakallı olduğu rivayet edilmiştir. İbrâhim b. Velîd, en-Nâkıs olarak lakaplandırılan Yezîd'in kardeşidir.³⁰⁸ İbrâhim'in dört çocuğu olduğu belirtilir.³⁰⁹

İbrahim b. Velîd veliaht olduğu süreçte kardeşi Yezîd b. Velîd tarafından Ürdün'e vali olarak atandığı söylenmiştir.³¹⁰ İlmî olarak yetiştirilmesi hakkında yeterli bilgiye ulaşılmasa da kaynaklarda İbrâhim b. Velîd'in, Zührî'ye giderek bir sahifenin rivayetinde bulunmak için kendisiyle görüştüğü söylenir.³¹¹ Bu rivayetten, İbrâhim b. Velîd'in Zührî ile hadis rivayeti için görüştüğü ve kendisinin iznini alarak yaptığını görmekteyiz.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/476; Mevlüt Koyuncu, "Yezid b. Velid b. Abdülmelik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36 (2000 1995), 284.

³⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/476; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/375.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4/460.

³⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 24/172; Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/377.

³⁰⁹ Sırma, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, 159.

³¹⁰ İbrahim Sarıçam, "İbrâhim b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Kasım 2023).

³¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, 8/34.

2.15. Mervân b. Muhammed

Annesi, kürt asıllı olan Ümmü Veled ve babası Muhammed b. Mervân b. Hakem'dir.³¹² Benî Ümeyye'nin son halifesidir. "Hımâr" lakabıyla bilinir.³¹³ Künyesi Ebû Abdülmelik'tir.³¹⁴ Mervân b. Muhammed, el-Ca'di diye de lakaplandırılmıştır.³¹⁵

Mervân b. Muhammed'in bu lakapla anılmasının nedeni yetiştirilmesinde etkisi olduğu söylenen hocası Ca'd b. Dirhem'dir. Ca'd b. Dirhem'in aslen Harranlı olduğu söylenir. Daha sonra Şam'da yaşadığı belirtilir. Ca'd b. Dirhem, Cehmiyye mezhebinin atfedildiği Cehm b. Safvan'ın hocası olduğu belirtilir. Kiliseye yakın bir evi olduğu nakledilir.³¹⁶ Bazı kaynaklarda Mu'tezile'ye mensup olduğu da söylenilir.³¹⁷

Mervân b. Muhammed meşakkatler karşısında dirençli bir yapıya ve tedbiri elden bırakmayan bir kişiliğe sahiptir. Tarih araştırmalarını seven ve önem veren biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hilâfete geldiği dönemde devletin durumunun gittikçe kötüye gitmesinden dolayı faydalı şeyler yapmaya imkân bulamamıştır.³¹⁸

³¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 6/132; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 24/215.

³¹³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 24/215.

³¹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 24/218.

³¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2011, 6/133.

³¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1997, 21/141.

³¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2022, 4/767.

³¹⁸ Bahriye Üçok, *Emevîler-Abbâsîler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 72.

Tablo 2: Mervânî Veliahtlarının Yetiştirilmesinde Etkili Olan Hocalar

Veliahtların eğitiminde görevlendirilerek yetişmesinde rolü olan hocaların hayatıyla ilgili bilgiler dipnotlarda verilmiştir. Ancak bazı hocaların kaynaklarda veliahtların eğitimiyle görevlendirilmesi haricinde bilgisinin olmaması her hoca hakkında dipnot verilememesine neden olmuştur. Bazı hocaların isimlerinin farklı veliahtların eğitiminde görevlendirilen hocalar arasında geçmesi nedeniyle de sadece bir yerde bilgi verilmesini sağlamıştır.

VELİAHTLAR	HOCALARI
Abdûlmelik b. Mervân	Şa'bi ³¹⁹ Zührî ³²⁰
Velîd b. Abdûlmelik	Zührî İsmâîl b. Ubeydullah Dahhâk b. Müzâhim
Süleyman b. Abdûlmelik	Zührî İsmâîl b. Ubeydullah Dahhâk b. Müzâhim

³¹⁹ Küfe'de dünyaya gelen Şa'bi'nin (ö. 104/722), doğduğu yıl hakkında farklı rivayetler olsa da 19/640 yılında doğduğu söylenmektedir. Hukuk ve hadis alanında uzman Şa'bi'nin Küfe'de yaşayan Hamdan kabilesine mensup olduğu söylenmektedir. Bk. Muhammed İbrahim Cuyûşî, “Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi”, *Mecelletu'l-Ezher* 31 (1960), 77; M. Yaşar Kandemir, “Şa'bi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2023); G. H. A. Juynboll, “al-Sha'bi”, *Encyclopédie de l'Islam (nouvelle édition)* (Leiden, 1995), 9/9/162-163.

³²⁰ Kureyş'in Benî Zühre kabilesine mensub olan Zührî'nin doğduğu yıl hakkında farklı rivayetler nakledilmiştir. Genel kabul 51/671 yılı Muâviye b. Süfyân'ın halifelik döneminin sonu ve Peygamberimiz'in hanımı Hz. Âişe'nin vefat ettiği yıl doğduğu yönünde olmuştur. İslam tarihi yazıcılığının öncü isimlerinden olan Urve b. Zübeyr ve Ebân b. Osman gibi şahsiyetlerden sonra gelmiştir. Medine tarih ekolünün kurucu isimlerinden sayılmıştır. Zührî, siyer ve tarih sahasında Urve b. Zübeyr'den istifade etmiştir. Kıssalara ağırlık vermek yerine tarih yazıcılığında sahih rivayetleri esas almıştır. Bu anlayışı kendisinden sonra gelen talebeleri tarafından da devam etmiştir. Zührî'nin fakih ve muhaddis olduğu söylenmiştir. Ayrıca onun, hadis tedvinini ilk başlatan kişi olduğu belirtilmiştir. Bk. İbn-i Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 2/388; Halit Özkan, “Zührî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Ekim 2023).

Eyyûb b. Süleyman b. Abdülmelik	Avn b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzeli
Ömer b. Abdülazîz	Salih b. Keysan ³²¹ Ubeydullah b. Abdullah ³²² Zührî
Yezîd b. Abdülmelik	Zührî İsmâîl b. Ubeydullah Dahhâk b. Müzâhim
Hişâm b. Abdülmelik	Zührî İsmâîl b. Ubeydullah Dahhâk b. Müzâhim
Velîd b. Yezîd	Abdüssamed b. Abdüla'lâ Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî
Osman b. Velîd b. Yezîd	Rebî'atü'r-re'y b. Ebû Abdurrahman
İbrahim b. Velîd	Zührî

³²¹ Ebu Haris el-Medeni el-Müeddib, Beni Ğaffar'ın mevlâsı ve aynı zamanda Beni Âmir'in mevlâsı olduğu söylenmiştir. Salih b. Keysan, Ömer b. Abdülazîz'in hocası olmanın yanı sıra itibar ettiği ve yakınında bulundurduğu bir âlimdir. Salih b. Keysan'ın sika ve güvenilir bir ravi olduğu söylenmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*, 5/454.

³²² Ömer b. Abdülazîz'in hocaları arasında Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzeli (ö. 98/716) de zikredilmiştir. Ubeydullah b. Abdullah'ın Medineli yedi fakihten biri olduğu söylenmiştir. Babası, Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşinin oğludur. Ubeydullah b. Abdullah'ın hadis alanında çok yönlü biri olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda çok iyi bir şair olduğu da söylenmiştir. Ayrıca bk. Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebşâr fî Memâlikü'l-Emşâr*, 5/5/256; Gruendler, *Medieval Arabic Praise Poetry: Ibn Al-Rûmî and the Patron's Redemption*, 43.

SONUÇ

Hız. Peygamber döneminden sonra göreve gelen Râşid Halifeler döneminde yönetime geçiş hususunda dikkat edilen prensipler Emevî Devleti'nde göz ardı edilmiştir. Râşid Halifeler kendilerinden sonra halifelîğe geçecek kişinin özellikle ailesinden biri olmamasına dikkat etmiştir. Emevî Devleti kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân ise hayattayken oğlu Yezîd'i veliaht ilan etmiştir. Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht ilan etmesiyle saltanat sistemi başlamış ve diğer halifeler de bu sistemi devam ettirmiştir.

Veliaht tayin edilen kişilerin yetiştirilmesi önemsenmiş ve halifeler veliahtların eğitimi için belirleyici kıldığı bazı unsurlar olmuştur. Yezîd'in veliaht olmasında belirleyici olan unsurun asabiyet olduğu görülmüştür. Veliaht ilan edilen fakat yaşının küçüklüğü ve tecrübeli olmamasından dolayı halife olmayan Halid b. Yezîd gibi veliahtlar da olmuştur. İdari konularda tecrübeli olması, yaşının büyüklüğü sebebiyle veliaht tayin edilmeden halife olan kişiler de olmuştur.

Arap kültüründe çölün mektep olması birçok veliahtın dil, edebiyat ve şiir alanında yetiştirilmesini sağlamıştır. Bununla kalmayıp halifeler, veliaht adayları için özel hoca görevlendirmiştir. Halife tarafından yapılan programa veliahtlar uymuştur. Halifelerin veliahtlar için eğitim müfredatına koyduğu derslerin başında Kur'an ve ahlak dersi olmuştur. Ayrıca dil, edebiyat, şiir, okçuluk, yüzme ve at biniciliği gibi derslerinde mutlaka alınması sağlanmıştır.

Halifelerin veliaht adayları için düzenlediği programda halifeler kendi ilgi alanlarına yönelik ve kendi önemsendiği konuların olmasını sağlamıştır. Her veliaht adayı aynı düzeyde eğitim almamıştır. Her veliahtın aldığı eğitimi, derslerin içeriğini ilk dönem kaynaklarımızdan tespit etmek mümkün olmamıştır. Çünkü bazıları halifeler olmamış, bu nedenle hayatlarıyla ilgili kaynaklarımızda daha az yer alabilmiştir. Bazı halifelerin eğlence düşkünü kabul edilmeleri hakkında çok olumsuz rivayetlerin nakledilmesine yol açmış görünmektedir.

Veliahtların yetiştirilmesinde görevlendirilen hocalar, veliahtların sadece eğitimi ile değil sağlık, giyim ve konuşmalarından da sorumlu olmuştur. Halifeler, hocaları kendilerine yakın tutmuş ve idari konularda da hocaları görevlendirmiştir.

Halifeler, veliaht adayı olan çocuklarının da idari ve askeri tecrübe kazanmalarını istemiştir. Bundan dolayı veliahtların vali olmalarını ya da önemli bir savaşta görev almalarını sağlamıştır. Zira halifelîğe gelmeden önce tecrübe kazanmaları ve zorluk yaşamamaları için böyle bir yol takip edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbott, Nabia. *Studies in Arabic Literary Papyri, II Qurânic Commentary And Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1967.
- Aksu, Ali. “Emevî Devletinin Yıkılışı ve Temel Özellikleri”. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti-3-Emevîler*. İstanbul: Siyer, 2. Basım, 2021.
- Aksu, Ali. “Emevîler Döneminde Kadının Durumu” 5/1 (2001).
- Akyüz, Vecdi. *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*. İstanbul: Dergah, 2., 2021.
- Askalânî, İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Beyrut: Dârü'l Ma'rife, 1996.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Atvan, Hüseyin. *Siretü'l-Velid b. Yezid*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1980.
- Aycan, İrfân vd. *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*. Ankara: Otto, 2017.
- Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-ebu-sufyan>
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Otto, 1. Basım, 2018.
- Aycan, İrfân-Sarıçam, İbrahim. *Emeviler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 2004.
- Bek, Eş-Şeyh Muhammed b. Afîfî Hudarî. *Muhâdarâtü Târîhi'l Ümeme'l İslâmiyye ed-Devletü'l-Emeviyye*. Dar'ul Marife, ts.
- Bek, Halîl Merdem. *Şu'arâ'ül-Arâb*. Dımaşk: Muessestu'r-Risale, 1978.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer, 2013.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ el-. *Ensâbü'l-Eşrâf*. Beyrut: Dâr'ul Kutb'ul-İlmiyye, 2011.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Kahire: Matba'atü'l Cennet, 1948.

- Cuyûşî, Muhammed İbrahim. “Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî”. *Mecelletu’l-Ezher* 31 (1960), 77.
- Çelebi, Ahmed. *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla, 4. Basım, 2013.
- Diyaibekri, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhü’l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*. Lübnan: Müessesetu Şa’ban, ts.
- Ebû Avad, Âtîf Şükri. *ez-Zendeka ve’z-Zenâdika*. Amman: Dârü’l-fikr, ts.
- Ebû Ca’fer Muhammed bin Cerir’üt-Taberî. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam, 1998.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü’l-Evliyâ’ ve’t-Tabakâtü’l-Asfiyâ*. Mısır: Matba’atü’s-Sa’âdate, 1974.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Erkoçoğlu, Fatih. “Emevîler Döneminde Beşeri İlimler” 9 (2019).
- Faur, Ali. *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*. Beyrut: Dârü’l-Hadi, 1991.
- Fehd, Tevfik. “İlm-i ahkâm-ı nücûm”. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Farisi. *Kitâbü’l-Ma’rife ve’t-Tarih*. Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1990.
- Gezici, Muammer. *Mes’ûdî’nin Murûcu’z-Zeheb ve İbn Kesîr’in el-Bidâye ve’n-Nihâye’sine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.
- Gruendler, Beatrice. *Medieval Arabic Praise Poetry: Ibn Al-Rûmî and the Patron’s Redemption*. London: Routledge Curzon, 2002.
- Halîfe b. Hayyât. *et-Târîh*. Beyrut-Lübnan: Dar’ul Kalem, 1978.
- Hasan, Hasan İbrahim. *Tarihü’l-İslam*. Beyrut: Daru’l-Ciyl-Mektebtü’n-Nehdetü’l Mısriyye, 1991.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

- Hureysât, Muhammed Abdülkadir. “Hâlid b. Yezîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halid-b-yezid-b-muaviye>
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. *el-İstî‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*. Beyrut-Lübnan: Dar el-ceyl, 1992.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih. *el-‘İkdü’l-ferîd*. Kahire: Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1944.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Dimaşk: Darü’l-Fikr, 1987.
- İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed. *el-Muhabber*. Beyrut: Dârü’l-Âfâki’l-Cedide, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü’l Fikr, ts.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. Beyrut: Dar Al-Marefah, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *el-Maârif*. Mısır: Darü’l-Maarif, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Halifeler ve Siyaset “el-İmâme ve’s-Siyâse”*. çev. Kadir Erbil. İstanbul: Ma’ruf, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Uyûnü’l-Ahbâr*. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Dâr Sadr, 1993.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*. çev. Mehmet Dilek vd. 5 Cilt. İstanbul: Siyer Akademi, 4. Basım, 2023.
- İbn Sahnûn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sahnûn Abdisselâm b. Saîd et-Tenûhî el-Kayrevânî. *Âdâbü’l-Muallimin*. Dârü’l-Kütübi’ş-Şarkıyye, 1972.
- İbn-i Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d. *et-Tabakatü’l-Kübrâ*. Beyrut: Daru’s-Sadır, 1998.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Sıfatü’s-Safve*. Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2000.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut-Lübnan: Dar Al-Marefah, 2011.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar, 1986.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrânî. *el-İnbâ' fi Târîhi'l Hulefâ'*. Caphane-i Danişgah-ı Firdevsi, 1944.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb. *el-Fihrist*. Beyrut-Lübnan: Dar Al-Marefah, 1997.
- Iş, Yusuf. *ed-Devletü'l-Ümeviyye ve'l-Ahdasu elleti Sebekatha ve Meheddet leha İbtidaen Fitneti Osmân*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.
- Jazzar, Fikri. *Madakhil al-muallifin wa-al-alam al-Arab hatta am 1215 H/1800 M*. Riyad, 1992.
- Juynboll, G. H. A. "al-Sha'bî". *Encyclopédie de l'Islam (nouvelle édition)*. C. 9. Leiden, 1995.
- Kahraman, Abdullah. "Ubeydullah b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ubeydullah-b-abdullah>
- Kandemir, M. Yaşar. "Şa'bî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabi>
- Kapar, Mehmet Ali. "Emevî Valilerinden Abdülazîz b. Mervân". *İslam San'ât, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2016).
- Kapar, Mehmet Ali. "Muâviye b. Yezîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-yezid>
- Kılıç, Ünal. "Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2010).
- Kılıç, Ünal. *Mervân b. el-Hakem*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Kılıç, Ünal. *Tartışmaların Odağında Halîfe Yezîd*. İstanbul: Kayıhan, 3. Basım, 2016.
- Kılıç, Ünal. "Yezîd b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yezid-ii>

- Kılıç, Ünal. “Yezîd b. Muâviye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yezid-i>
- Koyuncu, Mevlüt. “Velîd b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/velid-i>
- Koyuncu, Mevlüt. “Yezid b. Velid b. Abdülmelik”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36 (2000 1995).
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Emevîler ve Hilafet”. *Geçmişten Günümüze Hilafet*. ed. Mustafa Sabri Küçükaşçı vd. İstanbul: İlem, 2019.
- M. Abdüllatîf, Abdüşşâfi. *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-'Asri'l-Ümevî*, 1984.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürücü'z- Zeheb ve Meadinü'l- Cevher*. Beyrut: Darul Marife, 2005.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Kahire: Darü's-Sâvî, ts.
- Mizzî, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1992.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-Ebşâr fî Memâlikü'l-Emşâr*. Frankfurt: Ma'hedü'l-Mahtûtâtü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1988.
- Özen, Şükrü. “Rebîa b. Ebû Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rebia-b-ebu-abdurrahman>
- Özkan, Halit. “Zührî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhri>
- Sarıçam, İbrahim. “İbrâhim b. Velîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-b-velid>
- Seyyidülehl, Abdülaziz. *el-Halîfetü'z-Zâhid Ömer b. Abdülazîz*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, ts.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-Türâssi'l-'Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Su'ûdü'l-İslâmiyye, 1991.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*. İstanbul: Beyan, 18. Basım, 2015.
- Şanverdi, Yusuf. *Emevî Halifelerinin Günlük Hayatları*. Ankara: İksad, 2023.

- Şeybani, Muhammed b. Abdülhadi b. Rezzan. *Mevakıfı'l-Meareze fî Hilafe Yezîd b. Muâviye*. Mekke: Dârü'l-Beyarık, ts.
- Şeyh, Abdüssettar. *A'lâmü'l-Huffaz ve'l-Muhaddisin : abre erbaa aşere karnen*. Dımaşk - Beyrut: Dar'ul Kalem - Dar'üş-Şamiyye, 1997.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b.Cerir b.Yezid. *Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrut-Lübnan: Dar'ul Kütüb'ul İlmiyye, 1997.
- Tâhâ, Abdülvâhîd Zennûn. *Mevsû'atü a'lâmi'l-'ulemâ' ve'l Üdebâ'i'l-'Arab ve'l-Müslimîn*. Tunus, 2007.
- Tyan, Emile. *Institutions du droit public musulman : le califat*. Paris: Harissa : Imprimerie Saint Paul, ts.
- Üçok, Bahriye. *Emevîler-Abbasîler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Vekîl, Muhammed Seyyid. *el-Emeviyyun Beyne's-Şarki ve'l-Garb*. Dımaşk: Dar'ul Kalem, 1995.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târihu'l-Ya'kûbî*. Necef: Mektebetü'l-Haydariyya, 1964.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Avn b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/avn-b-abdullah>
- Yılmaz, Saim. *Emevîler'de Veliahtlık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Yılmaz, Saim. "Veliaht". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/veliaht>
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/emeviler>
- Yiğit, İsmail. "Süleyman b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-b-abdulmelik>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmin-Nübelâ*. Beyrut: Muessestu'r-Risale, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1989.

Zeydan, Corci. *İslâm Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Üçdal, 1976.

Zeydan, Corci. *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2020.

“The Encyclopaedia of Islam”. Leiden, 1997.